Міністерство освіти України
Київський університет ім. Т.Шевченка
Кафедра філософії гуманітарних факультетів
Кафедра української мови

АРХІТЕКТОНІКА РОЗУМІННЯ ЯК КУЛЬТУРОЛОГІЧНА І ЛІНГВО - СЕМАНТИЧНА ПРОБЛЕМА

курсова робота студента
2-го курсу, І групи українського
відділення філологічного
факультету
Богдана БАБИЧА
наукові керівники -
проф. В.П.Андрущенко
к.ф.н. І.В.Козленко

Київ - 1993

В І Д Г У К

про курсову роботу студента 2-го курсу українського відділення філологічного факультету Київського університету Богдана Бабича на тему "Архітектоніка розуміння як культурологічна і лінгвосемантична проблема"

Проблема розуміння - одна з найскладніших в філософії та культурології, лінгвістиці і семантиці. Людство знає декілька спроб її осягнення. Перш за все, це спроби, здійснені Гумбольдтом і Потебнею, Ніцше і Фрейдом, Рікертом і Гадамером, Лотманом і Бахтіним. Слідуючи за їх роздумами, Б.Бабич намагається одночасно вийти за межі останніх. І, як я розумію, йому вдалось знайти свій спектр бачення проблеми, розгорнути його у своєрідну гіпотезу. Саме в цьому я вбачаю цінність роботи Б.Бабича, яка заслуговує на увагу.

Розуміння Б.Бабич подає як "співпадання і-просторів", що детермінуються як внутрішніми, так і зовнішніми чинниками, як "входження людини в інше просторово-інформаційне поле", освоєння його домінант і сприйняття їх як своїх власних цінностей. Одночасно автор трактує цей процес /розуміння/ як "підкорення" суб"єкта "іншому інформаційному полю". Але ж, міркує далі Бабич, суб"єкт завжди залишається самодостатньою цінністю. Тому в розумінні він має "вийти " за межі "чужого поля" й створити власний інформаційний простір. "Сильна людина, - пише Бабич, - повинна творити свій світ, а не лише перейматись чиїмось". Саме в активності суб"єкта, його здатності до творення власного і-простору, за думкою Бабича й корениться таємниця розуміння, ключ до її осягнення і раціонального освоєння.

Я підтримую таку позицію і вважаю її надзвичайно евристичною. Проведений в роботі аналіз проблеми, знання літератури і самостійна думка автора, висловлена гіпотеза і її обгрунтування дають підстави для оцінки роботи на "відмінно".

В.Андрущенко, доктор філос.н.,
професор

10.VI.93.

Вступ

Ця робота є спробою нового погляду на лінгвістичну семантику і її зв"язок з іншими видами інформації немовного характеру. За основу взято уявлення структурної школи у літературознавстві /М.Ю. Лотман, М.М. Бахтін/ - художній твір творить окрему мистецьку реальність, де панують закони, відмінні від позатекстових - починаючи від викривлення простору і стиснення часу. Ми спроектували це твердження на інші рівні діяльності людини - від генерації і розуміння мікротекстів - сполучення мінімальних семантичних одиниць - до сценаріїв соціальних ігор, і твердимо, що поняття "внутрішніх законів", що змінюються у залежності від структури організації та якості зведених складників, можна застосувати до будь-яких зі згаданих вище внутрішньо-замкнених інформаційних систем. Потребує уваги розгляд ЗАМКНУТОСТІ, відносної непроникності цих систем /розділи про сюрреальність та про інформаційний простір/.

Практичне значення такого підходу в тому, що це крок до формалізації інтелектуальної діяльності людини. Побіжно дано спробу пояснити її природу та походження - розділ про свідомість. Ми зводимо людську діяльність до єдиного механізму, розглядаючи її як процес ГЕНЕРУВАННЯ та СПРИЙНЯТТЯ текстів. У подальшому цей підхід може бути використано в моделюванні розуміння тексту на комп"ютері та його машинної семантичної обробки, а згодом - моделювання всієї діяльності людини - створення т.зв. штучного інтелекту.

Філософсько-культурологічна частина роботи, крім того, що є онтологічним підгрунттям лінгвістичної теорії, має самодостатню цінність. По-перше, це спроба створити філософію сюрреалізму, із його оригінальною онтологією, тобто внести сюрреалізм у філо-

софію, подібно до того, як була створена філософія романтизму .

По-друге, це інтерпретація культорологічних феноменів з інформаційної точки зору - як інформаційних просторів.

По-третє, ми намагаємось уявити людину майбутнього - ера особистості зробить позбавленими сенсу будь-які територіальні, релігійні чи національні конфлікти, що базуються на ілюзіях та іграх егоїстичних груп, що "надто загралися". Крім того, ми виділили притаманні лише людині настанови свідомості - експансія та раціоналізація завойованого простору. Вони доповнюють настанови фрейдівської концепції людини : агресивність та лібідо. Здатність до мови та до сприйняття культури є біологічною, а не лише соціальною. Отже, люди є людьми від народження, і тому біологічне обгрунтування отримують гуманізм, почуття справедливості, котрі навіть у Фрейда розглядались насамперед як соціальні феномени. Прагнення свідомості бути вільною від часу /вічність/ народжує потребу забезпечити незалежність свідомості від її матеріально-енергетичних носіїв та інформаційного забезпечення. З одного боку, це створює мету, а значить, виступає критерієм доцільності людської діяльності - в цьому сенс філософського обгрунтування розробок по штучному інтелекту. З другого боку, це намагання протистояти настрою безвиході й бездіяльності, куди заблукала європейська свідомість під впливом екзистенціалізму, і надія на повернення до оптимізму Фі Ніцше.

Частина I. По той бік глибинної семантики.

Ми розглядаємо діяльність людини як процеси /I/ ГЕНЕРАЦІЇ та /2/ СПРИЙНЯТТЯ /в широкому розумінні/ текстів. Останній тип процесів ми поділяємо на

а/ власне сприйняття /чуттєве/;

б/ розуміння /входження, заглиблення в інформацію/;

в/інтерпретацію /вихід "назовні", поза межі даної інформації : /Постовалова, 1982//.

Ми розглядатимемо процеси розуміння , котрі, на нашу думку, є центральними і заторкують глибинні семантичні течії, що проходять через свідомість. Саме на цьому етапі сприйняття людина "організовує" інформацію. Інші процеси будуть розглядатися лише тією мірою, наскільки це буде потрібно для опису та моделювання процесів розуміння.

Представлення знань. Теорія фреймів і семантичні поля.

Результатом наукових пошуків у галузі семантики останніх кількох десятиліть була ідея компонентного аналізу. Коротко про суть методу. По-перше, розглядається одне із словникових значень слова /лексико-семантичний варіант/, для його позначення вводиться термін "семема". Семантична структура семеми уявляється як сукупність семантичних ознак різного типу /"сем"/ Напр., значення слова "хлопчик" складається із наступних "значеннєвих корпускул": "людське" + "чоловіче" + "молоде". Спільність деяких сем служить для об"єднання семем в одну лексико-семантичну групу, і далі - у семантичні поля. Метод компонентного аналізу дозволяє за допомогою невеликої кількості семантичних ознак описати

практично необмежену кількість семантичних одиниць /С.Семчинський, 1988/. Тобто семантика мови уявляється як кінечний набір елементів із мінімальним і наперед визначеним значенням, причім ідеалом є якнайменша кількість таких елементів , подібно до того як мілетська школа давньогрецької філософії зводила різноманітність форм матерії до чотирьох "первісних" складників : води, вогню, землі й повітря, все інше досягається їх комбінуванням. Теорія компонентного аналізу розквітла під впливом структуралізму 60-х рр. і пов"язаної з ним ейфорії від появи комп"ютерів. Тоді на озброєння було взято тезу Ф. де Соссюра : "У мові немає нічого, крім розрізнень. Семантичне поле уявлялось деякою кінечною множиною, і твердилось, що опис його можливий на основі комп"ютерного підходу /розрізнення 2-х видів сигналів : 1-0/. Тобто семантичну інформацію намагалися представити у комп"ютерних одиницях виміру інформації, одиницях чітких множин - у бітах, байтах, кілобайтах. Отже, це була спроба алгоритмізувати семантику для можливого представлення понятійної інформації в комп"ютері. Хвиля структуралізму пройшла, але народжений нею метод залишився. Тепер він використовується для визначення семантичної близькості слів та уточнення значень лексеми при укладанні словників. Але ряд дослідників твердять про неспроможність методу компонентного аналізу як загальної семантичної теорії /С.Стернин, 1985/.

Альтернативу семантичному полю було знайдено у 1975 р. Тоді Марвін Мінський запропонував розглядати семантичну систему мови не як замкнуту в собі структуру, а як в її зв"язку з позамовними реальностями, котрі позначаються елементами цієї системи./ М.Мінський, 1979/. Тоді була розроблена теорія фреймів. Сам термін "фрейм" трактується як "спосіб представлення стереотипної ситуації, що містить інформацію про використання даного фрейму, про

те, що має відбутись далі, що слід робити, коли ці чекання не справдяться. /М.Мінський, 1988/. Тобто це не сукупність протиставлених одна одній за диференційними рисами семем, що містять спільні семи, а комплекс, котрий використовується при дешифруванні ситуації. Для нас важливий підхід до представлення знань, а саме : теорія фреймів розриває "замкнутість у собі" мовної системи. Точку зору семантичного поля і фреймів можна порівняти наступним чином /Ч.Філлімор,1988/ : теорія семантичного поля твердить, що значення семеми залежить від повного списку термінів, що використовуються у даному полі. Напр., набори шкільних оцінок у Німеччині I пол. XX ст. ~~Їх було~~ три: чотири-, п"яти- і шестичленний.

/А/"відмінно"-"добре"-"задовільно"-"незадовільно".

/В/"відмінно"-"добре"-"задовільно"-"не зовсім задовільно"-"незадовільно".

/С/"відмінно"-"добре"-"задовільно"-"достатньо"-"не зовсім задовільно"-"незадовільно".

Отже, те, чи буде учень задоволений, одержавши оцінку "задовільно" або "добре", - залежить від знання повного списку категорій, з котрих вибрано слово. Але все сказане вище справедливо лише для небагатьох штучних шкал, котрими людина членує деяку ділянку неперервної дійсності.

Загалом же, якщо слідувати цій теорії, то потрібно визнати, що значення слова "гіпотенуза" неможливо визначити, не знаючи слова "катет". Але у такому випадку, люди, що розмовляють англійською мовою, не повинні були б розуміти теорему Піфагора, оскільки катети в цій мові не мають спеціального терміну для позначення і називаються просто "двома іншими сторонами" /приклад за Ч.Філлімор,1988/. Очевидно, знання про значення слова"гіпотенуза" було одержане не через операції "розподілу сфер впливу" в мовній системі між її елементами, а через звернення до деякої позамовної картини, вказівку на певний образ, взятий із навколишнього світу.

Інформація не про розрізнення, а про дейксис, вказівку на конкретний об"єкт, без уваги до понять і психічних категорій, що його оточують.

Інформація : бітова і дейктична.

Виходячи зі сказаного вище, ми розрізняємо :

/1/ бітову інформацію - інформацію про чіткі множини, де елемент може бути виокремленим навіть тоді, коли переглянуто решту елементів і серед них не знайдено потрібного. Тоді останній і буде тим "потрібним". Тому інформацію можна подати в цифрових одиницях виміру, а також можна говорити про числове значення ентропії такій інформації. Напр., інформація про положення ферзя на шаховій дошці містить у собі 6 біт $= \log_2 64$. І біт інформації - це мінімальна відповідь на запитання : "так" або "ні" - оскільки можливих варіантів 2, то це число береться за основу логарифму. Для точного визначення положення ферзя достатньо 6 мінімальних відповідей. /Приклад за кн. Голицын Г.А., Петров В.М., 1990/.

/2/ дейктичну інформацію - інформацію про нечіткі множини, відкриті системи, котрі саме й описуються мовою. Тут спрацьовує лише метод прямої референції - шлях до предмету через його образ, через деякий "семантичний резонанс" - активація потрібного об"єкта без залучення сусідніх. Цю інформацію немає сенсу подавати у числовому вигляді, оскільки кількість об"єктів у множині може змінитись у будь-який момент, тому доводитиметься весь час змінювати число під знаком логарифму. Може з"явитися крім того необхідність змінити основу логарифму - тобто кількість можливих відповідей, напр., відповідь про відсутність потрібної інформації.

Справа, звичайно не в неможливості трансформувати логарифм, а в тому, що у випадку дейктичної інформації ми маємо якісно ін-

ший спосіб її отримання, раціональніший, ніж метод перебору всієї множини. О.С.Снітко у доповіді на Кіровоградській конференції з контрастивної лінгвістики /травень 1993 р./ висловила думку, що мех-анізм "впізнання" образу можна уподібнити до ситуації, коли камертон певної частоти піднесено до відкритого роялю, коли починає звучати та струна, чия частота коливань співпадає з частотою камертона. Таким чином, образ потрапляє в "семантичний резонанс" із механізмом, заздалегідь настроєним на його сприйняття, й активізує свій відповідник у психічній реальності, не заторкуючи оточення цього образу.

На нашу думку, такий механізм зчитування інформації є набагато продуктивнішим і існує скрізь, де ми маємо справу з відкритими системами. Напр., у генетичному кодуванні діє принцип комплементарності, що дуже нагадує принцип семантичного резонансу : транспортна РНК певного виду приєднується до відповідного лише їй триплету на ланцюзі інформаційної РНК на рибосомі, без уваги до інших триплетів, що не резонують із нею.

У зв"язку з цим звернемося до класифікації запитань Шарлем Баллі /Балли Ш., 1955/. Дослідник протиставляє дикта́льні й модальні питання.

Диктальними є, напр., такі : "Хто ввійшов ?","Хто тут ?".

Модальними - "Павло ввійшов ?", "Павло тут ?", "Чи не до школи пішов Павло ?"

Різниця між диктальним /за нашою термінологією - гностичним/ і модальним / - верифікаційним/ питанням - у тому, що для відповіді на гностичні запитання потрібна дейктична, понятійна інформація, вказівка на об"єкт, а для верифікаційних достатньо бітової.

Для наглядності змоделюємо позамовне представлення цих питань. У гностичних невідомими є понятійні /ідеографічні/ реалії

/на малюнку :- "?"/

(?) : Що сталось ?

([→?) : Хто вийшов ?

(? ♀) : Що зробив Павло ?

У верифікаційних ідеографічні реалії відомі, постає лише проблема перевірки їхньої істинності /верифікації/.

(([→♀) ?) : Чи вийшов Павло ? /так, ні - I біт інформації/.

(♀ ← [ ) : Павло вийшов ?

Як бачимо, намагатися представити дейктичну інформацію у бітовому вигляді є надто штучним. Скоріше, навпаки - бітова інформація є приватним випадком дейктичної, адже "ствердження" і "заперечення" - це понятійні категорії , що належать до певної ідеографічної групи. Тому твердження деяких фанатиків комп"ютеризації про те, що будь-яку інформацію можна подати у бітовому вигляді і точно виміряти її кількість - це є спроба описати відкриті семантичні множини неадекватними засобами, а саме : поняттями, що є лише приватними випадками тих самих множин, і котрі, звичайно, ні в якому разі не можуть претендувати на універсальність охоплення картини світу.

Нам можуть заперечити, що мовно-понятійний текст у комп"ютерному вигляді займає чітко визначений інформаційний об"єм. Але справа в тому, що покищо в комп"ютері тексти представляються не в понятійному вигляді, а в буквеному. І,звичайно ж, комп"ютер не розуміє текст. Дехто з дослідників /М.Янков, 1979/ задає питання: чи взагалі "не слід визнати, що у побудованій із неорганічних елементів кібернетичній машині існують лише відображувальні процеси, що інформація "з"являється на вході і виході і при тому в інтерпретації людини, тобто як семантична інформація, котра фактично не виходить за межі голови людини і можлива лише як ідеальне , суб"єктивне відображення об"єктивних речей?" Якщо стосовно цифрової інформації щодо справедливості цієї тези ще

можна сперечатися, то щодо гностичної [redacted] твердження цілком має рацію.

Еволюційний процес : матерія -енергія - інформація - свідомість -

У німецькій класичній філософії було поставлене питання про первинність матерії або свідомості. Набагато пізніше - в середині XX ст. у зв"язку з розвитком кібернетики було визначено поняття ІНФОРМАЦІЇ. Напр., Н. Вінер , "батько кібернетики", твердив, що інформація не є ані матерія, ані енергія. Поняття інформації було підхоплене біологами. Виявляється, що пояснити механізм спадковості в термінах "інформації" продуктивніше, ніж у термінах "речовини" та "енергії".

Було помічено велику незалежність інформації від її матеріально-енергетичних носіїв і незведеність до них, крім того - можливість передачі її у якісно різних фізичних сигналах без зміни змісту.

Але "трикомпонентна" система світобудови практично не розглядала свідомості -"матеріалістична школа" у філософії зводила її до цих трьох "первинних" складників. Так, за твердженням К.Штейнбуха, "ніщо не дає нам підстав стверджувати, що людина може вийти за рамки матерії, енергії та інформації. /Огляд за кн. М.Янков, 1979,с.28/ Спробуємо детальніше спинитись на кожній із категорій.

Матерія. Корпускули, мертві, відчужені одна від одної частинки частинки Дійсність матерії верифікується емпіричним досвідом, тому постулюється аксіоматично і не підлягає "виводженню" себе з чогось іншого. За Гегелем - матерія ПАСИВНА по відношення до того, що діяльне, Пасивність, очевидно, основна ознака матерії.

Енергія. Явище, що взаємодіє з матерією, але може існувати [redacted]

незалежно від неї, не змінюючи її сутність, ніби "граючись" із нею. Напр., поняття "хвиля" з т.з. теорії речовини є вертикальним зміщенням окремої корпускули із поверненням її у початковий стан. Зміщення відбувається під дією "зовнішніх", некорпускулярних сил. І відчуженій від усього частинці байдуже, куди потім зміститься ця "зовнішня сила".

Енергія організовує матерію, надаючи сенсу, напр., питанню про взаємну орієнтацію частинок. Але організовує ніби "для самої себе", перебуває ніби в іншому вимірі по відношенню до відчужених матеріальних частинок і є від них цілком незалежною. "Грою" енергії ми можемо назвати поняття часу, простору, організації планетних систем.

Енергія ніби "усвідомлює" свою вищість, оскільки вона не зводиться до речовини. Вивести поняття "енергії" з "матерії" еволюційним шляхом дуже важко і вряд чи можливо на сьогодні.

Інформація. Характеризується /1/ незведеністю до свого носія, /2/ незалежністю від нього, /3/ складністю організації простору, де вона присутня порівняно з безінформаційним світом. Інформація організовує матерію та енергію, долаючи її відчуженість. Точніше, інформація спрямовує енергію, яка котра у свою чергу панує над матерією. Наявність інформації на певній ділянці простору передбачає наявність процесу СУМІРЕННЯ предметів між собою. При переході від одного до іншого границі набувають інформативності. Для народження інформації потрібна ВЗАЄМОДІЯ колись відчужених один від одного частинок і квантів. Але інформація знову ж таки, грає у свою гру, не зважаючи на ігри інших інформаційних комплексів, вона не здатна відчувати дію інших інформаційних структур і сумірювати з ними свої дії, вийти з-поза своїх меж. Це програма, яка сліпо працює, не знаючи, навіщо. Інші програми розглядаються нею лише як матеріально-енергетичне утворення.

Свідомість. Це не лише сумірення предметів, але й сумірення між собою фактів інформації, що і є процесом розуміння. Сумірення інформацією предметів організовує їх і долає відчуженість. Свідомість робить те ж саме з інформацією,- позбавляє її детермінованості, передбачуваності. Тобто свідомість оперує інформацією в "чистому вигляді"- без уваги до її матеріально-енергетичних носіїв. На нашу думку, сучасні комп"ютери поки що не виходять поза межі законів інформації, тому , напр., не можуть ставити собі мету і лише "сліпо" виконують програму. Факти інформації залишаються у них такими ж відчуженими, тому без участі людини вони не взаємодіють.

Зазначимо, що невірно ототожнювати зі свідомістю усі структури мислення : неактивізовані ділянки пам"яті без усіляких наслідків можуть містити /у різних місцях/два судження, що суперечать одне одному, не співставляючи їх. Пам"ять - це засіб зберігання ІНФОРМАЦІЇ. Свідомість - це своєрідний аналог оперативної пам"яті комп"ютера, своєрідна рамка, котра містить активізовані факти. Лише у межах "рамки"свідомості можливий синтез нової інформації. Коли ми поставимо собі за мету змоделювати не просто механізм трансформації інформаційного факту, а механізм сумірення фактів -тобто вихід з-поза меж інформації,- а отже, змоделювати основну властивість свідомості - це буде кроком до створення штучного інтелекту.

Очевидно, психічний феномен цілісності сприйняття є похідним від описаної нами властивості. /Див. про нього у кн. Общая психология, 1981/.

Феноменологія намагається відшукати т. зв. "первісний досвід свідомості"/Молчанов, 1992/, що виявляється, очевидно, у тому стані, коли до свідомості не завантажено жодного сценарію чи інформаційного факту - своєрідна "чиста свідомість".

В.І.Молчанов твердить, що цим первісним досвідом є розуміння : "Розуміння - це лише інша назва свідомості."/с.11/

Далі буде розглянуто ще одну рису -здатність свідомості генерувати інформацію : створювати нові сценарії та інформаційні факти. Основою для цього процесу є можливість поєднувати у рамці свідомості раніше ніколи непоєднуваного. Такі припущення вже висувались у лінгвістиці, але вони не пов"язувались із теорією свідомості. Так у ст.:"Д.Шперберг, Д.Уілсон,1988,с.212" говориться, що "у будь-який момент розвитку дискурса у центрі уваги слухача знаходиться специфічний набір допущень/за нашою термінологією - фактів/, котрі , можливо, ніколи разом не оброблялись і ніколи вже не будуть оброблятися разом. Слухач може одержати нову інформацію, котра могла бути безповоротно втрачена після демонтажу даного набору допущень, а допущення, що входять до даного набору можуть бути поміщені у різні ділянки пам"яті слухача".

У подальшому ми будемо розрізняти : /1/ інформацію в "довгочасній пам"яті": сценарії, т. зв. фрейми, явища, котрі не виходять поза межі СТАТИЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ; і/2/ інформацію в "оперативній пам"яті", у фокусі свідомості, котра втрачає відчуженість, т.зв. АКТИВНА,ДИНАМІЧНА ІНФОРМАЦІЯ, на основі якої може бути створена нова.

Чотири категорії, котрі описані вище, не можуть бути зведені одна до одної і взагалі проблематично говорити про можливість вивести їх одна з одної еволюційно. У наступному розділі ми спробуємо вивести свідомість із інформації, але це може розглядатися покищо лише як гіпотеза.

Що далі ? Наш список є відкритим, ми допускаємо можливість появи 5-го , 6-го елементів ряду категорій, винесених у заголовок розділу. Навіть теоретично їх важко собі уявити, оскільки

властивості

кожної більш прогресивної категорії практично неможливо передбачити, виходячи з властивостей попередніх. Напр., за логікою можна було б допустити, що свідомість, так само як інформація, діятиме в своїх межах, в "рамках власного егоїзму", не сумірюючи своїх дій з діями інших свідомісних структур. Інколи так і відбувається, напр., можливість тиранії, вбивст. Але в той же час свідомість, можливо, завдяки механізмові ототожнення себе з іншою свідомістю, здатна ВИХОДИТИ ЗА СВОЇ МЕЖІ, оцінювати власну діяльність з т. з. іншої свідомості - тоді маємо явища любові й гуманізму.

Звичайно, не має значення, чи наша "надсвідомість" існує онтологічно, виникнувши на якомусь етапі еволюції /як напр., Абсолютний дух в Гегеля./, чи ще колись буде створена в подальшому ході розвитку людської свідомості : для нас важлива сама МОЖЛИВІСТЬ такого феномену.

Мова : шлях від інформації до свідомості.

Мова утворилася пізніше від появи ідеальних /немовних/ уявлень про предмети довкілля, і це беззаперечний факт. Тому вряд чи могла вона стати настільки "нероздільною" із мисленням, як про це пишуть ряд лінгвістів. Скоріше, вона просто нашарувалась на первісні мисленнєві структури, зумовила їхню дискретність, а тому - можливість по-новому групуватись. Це спричинило небувалу швидкість розвитку форм мислення. Практично не змінюючи біологічної будови свого мозку, людина досягла величезного прогресу в інформації. Спробуємо відтворити механізм народження свідомості з мови.

Те, що мова є окремою по відношенню до мислення потрібно доводити експерементально, але в даній роботі ми це твердження

приймаємо як постулат. Мова уявляється нами як нашарування на первинний понятійний світ /котрий також мають тварини/; функція мови – збуджувати асоціативні потоки у межах цього понятійного світу. У теорії семантичних полів, а також у більшості праць з лексичної семантики маємо іншу когнітивну модель : уявлення про мову як про самодостатню семантичну сутність; ця модель , на нашу думку, є незадовільною при описі реальних відношень мови і мислення.

Уявлення, що текст не містить "курцускулярної" інформації суперечить також емпіричним уявленням про світ у тезаурусі сучасної людини. Але, фактично, стан речей є таким, що книга, котру ніхто не читає залишається фактом матерії, а не інформації, позаінформаційним об"єктом . Він лише потенційно здатен перетворюватись у реальності психічного світу, а саме : активізувати у пам"яті рецепієнта деякі вже відомі йому первісні факти, /напр., знання про значення слів/, які є матеріалом для синтезу психічних фактів вищого порядку. До того ж текст може лише невеликою мірою коригувати спосіб об"єднання цих фактів у психіці, як правило, зв"язки між фактами реконструюються самостійно. Семантична інформація може бути реальністю лише психічного світу – свідомості, і ні в якому разі не позасвідомісного. З т. з. останнього текст є лише програмою активізації необхідних для синтезу елементів, і не може розглядатися як такий, що має якесь "значення", семантику.

Такий підхід не є новим. Неопозитивіст Стюарт Чейз у роботі "Тиранія слів" висунув тезу, згідно якої слова мають значення не більше від числового значення змінних "Х" ,"У" у алгебраїчних формулах ; тобто мова /sic !/ не має семантики.

Щоб проілюструвати це наглядно, звернемось до наступного прикладу :

У П.Глазового є жарт наступного змісту :

Клава, дочка однієї вдови, одружується із Савою. Сава мав довгі патли і взагалі в розмовах та манерах удавав із себе лорда. Теща відвела окрему кімнату подружжю і намагалася догоджати зятю як аристократові. Якось вранці вона стукає в двері і запитує :

– Дорогенький зятечку, вам каву в ліжко ?

Сава здивовано вирячився на тещу :

– Що за хохмочки, наливайте в чашку !

Справа в тому, що з точки зору мовної системи як простору, замкненого в собі, вирази "кава в постіль" і "кава в чашку" не мають жодної різниці. Встановити таку різницю можливо лише апелюючи до базового позамовного сценарію : сполучення "чашка – кава" активізують уявлення про процес наливання /вміщення/ 2-го поняття у перше. Сполучення "кава – постіль" активізує вже інший сценарій : подавання, перенесення поняття, закодованого словом "кава", КОТРЕ ВЖЕ Є ПОПЕРЕДНЬО ВМІЩЕНИМ У ЧАШКУ /!/ особі, що знаходиться в постелі, причім щойно після пробудження цієї особи.

Якоїсь внутрішньо-мовної відмінності між структурами "кава-чашка" і "кава – постіль" немає, вони кодують різні ділянки довгочасної пам"яті мовця /ці ділянки у даному випадку мають різний обсяг і включені одна в одну/, мовні структури є поштовхом до активізації понятійних і втрачають будь-який сенс /будь-яку т. зв. мовну семантику/ без взаємодії з відповідними сценарієм.

Як лінгвістичний експеремримент, уявимо, що поєднання звуків "постіль" кодує предмет, призначений для варіння кави. Тоді цілком можливо, що це сполучення активізувало б сценарій приготування цього напою.

Багато труднощів ентузіастам комп"ютерної семантики принесло речення : "В кашне в кафе зайшла людина". /Куди людина все-таки зайшла ?/ Очевидно, тут та ж сама різниця між виразами "в кашне" і "в кафе", що і в розглянутому вище прикладі з казею. Такі семантичні експерименти руйнують теорії, котрі приписують словам об"активну курпускулярну семантику.

Теорія мови як активізаційного механізму для понятійної моделі світу без будь-яких труднощів пояснює напр. існування еліптичних конструкцій, котрі також є чималою проблемою для семантиків. /Напр., "Я в університет" "Ви влітку на південь ?" "Воду до кухлика ?"/. Без особливих труднощів пояснюються також контекстуально-неповні речення. Справа в тому, що якщо у певній комунікативній ситуації іде робота мозку із якоюсь одною строго визначеною ділянкою понятійної пам"яті, то для активації необхідного елементу достатньою є значно менша кількість поштовхів, ніж при потребі /1/знаходження потрібного фрейму ,/2/ знаходження необхідного елемента /слоту/ цього фрейму, тобто за умови відсутності будь-якого попереднього тексту, комунікативної ситуації.

Цікаво, що комунікативний синтаксис ілюструє справедливість такої тези. Так, поняття "теми" - відомого у реченні /у тексті - топік/ ми можемо розглядати як механізм відшукання потрібного фрейму, "завантаження"його у рамку свідомості."Рему" - нове, /на рівні тексту - коментар/ - як механізм активації потрібної ділянки у фреймі. Зрозумілими стають також факти усного мовлення, помічені психологами : в усному висловлюванні, як правило, рема ставиться на початок речення . Наприклад, в художньому творі запитання б звучало так : "Ви принесли зошити ?", а в усній бесіді -"Ви зошити принесли ?" Отже, в усному мовленні є структура : [illegible], Рема - Тема, в письмовому - навпаки.

На нашу думку, причина в тому, що письмове мовлення орієнтується

на сприймача тексту /котрий має при такому комунікативному контакті набагато менше часу, ніж мовець/, а усне - на мовця /він в ситуації усного контакту опиняється у менш вигідній і складнішій АКТИВНІЙ позиції, на відміну від ПАСИВНОЇ, котру займає слухач. Для сприймача як пасивного учасника комунікації потрібно /1/ спочатку відшукати фрейм і завантажити його; /2/ потім - знайти необхідний слот ; причім релевантними є обидва компоненти.

Для мовця - шлях зворотній : він уже має у свідомості активний слот і йому потрібно зробити зміст свого мозку зрозумілим для реципієнта. Але мовець не відчуває потреби знаходити відповідний фрейм, його свідомість УЖЕ існує у його межах як в окремому і самодостатньому світі. Отже, інстинктивним поштовх мовця - вимовити зміст, РЕЛЕВАНТНИЙ ДЛЯ НЬОГО САМОГО, а таким є лише перший компонент інформації, а саме - її рематична частина. Вимовивши останню мовець своєю підсвідомістю відчуває миттєве нерозуміння слухачем, і тоді ніби спохвачується, згадуючи, що треба враховувати також інтереси реципієнта, виходить поза межі свого самодостатнього семантичного світу і вказує реципієнтові на шлях відшукання потрібної ділянки понятійного поля. Якщо ж такої "миттєвого нерозуміння" з боку слухача не відчуто підсвідомістю, комунікація може йти лише під владою "інстинктивних" первинних поштовхів :

- Я завтра відїжджаю.

-Куди ?

- До Смоленська.

- Навіщо ?

Кожне з останніх трьох речень при необхідності /фіксації нерозуміння іншими учасниками комунікації змісту "поштовху"/ може бути розгорнуте в повне. Звичайно ж, така фіксація можлива лише після того, як "поштовх" здійснено, тому частина, котрій слід би було

бути попереду /тема/ опиняється позаду реми.

Тепер введемо означення деяких термінів.

Слот - це елемент фрейму, що містить одне поняття.

Термінал - елемент фрейму, що містить інформацію про можливі зв"язки з іншими фреймами .

Ідеографічна /понятійна/ модель світу - неперервна модель світу в мозкові, сукупність образів із відсутністю між ними чітких границь ; утворюється на основі чуттєвих сприйняттів, присутня як у тварин, так і у людини. Її неперервні ділянки функціонують у людському мисленні у межах одного факту. Належить до категорії інформації.

Сценарій - синтезована свідомістю на основі взаємодії слотів /що, можливо, належать різним фреймам/ програма дій. У готовому вигляді включається до складу відповідного фрейму і діє при повторному завантаженні цього фрейму у свідомість аналогічно до комп"ютерної програми. "Непересічні" люди воліють синтезувати нові сценарії для максимальної кількості комунікативних ситуацій /т. зв. бунтуючий розум/, пересічні - задовольняються готовими, і, можливо, навіть не ними створеними сценаріями /моральні, релігійні, ідеологічні настанови, батьківський вплив, і т.д/. Частина сценаріїв у мозкові людини контролює ігри, в т.ч. соціальні, про які мова піде далі.

Факт - це слот, або поняття, цілий сценарій, навіть комплекс фреймів, що відокремлюється від історії свого виникнення і функціонує самостійно як /1/ окрема і /2/ нерозчленована категорія, можливо, навіть химерно синтезована, але завжди єдина ділянка ідеографічної моделі, у середині якої неможлива суперечність. Свідомість оперує

саме з фактами - основними функціональними одиницями, тобто - зі слотами, сценаріями, - лише тоді, коли вони набудуть вигляду фактів. /Формулювання визначень та визначення категорії факту - наші/

Ми гадаємо, що народження механізму сумірення інформації - свідомості - відбувалось наступним чином.

Первісна мова була вигуковою / нагадувала спілкування тварин/. Пізніше із вигуків утворилися слова ВКАЗІВНОЇ і взагалі - займенникової семантики. У комунікації того часу основне місце займала пряма вказівка на об"єкт, що супроводжувалась "новосемантизованим"вигуком:"дай он !" -тицу такого. Об"єкт мав міститися у полі безпосередньої досяжності. Згодом "семантизовані вигуки" стали "приростати"до жорстко закріплених елементів комунікативних ситуацій,напр., вітання один одного /свідчення відсутності агресивних намірів/ назви актантів комунікації в індивідуальній системі виміру /я - ти - він - ми-ви- вони/. Таким чином, еволюція мови на першому етапі трансформувала, напр., вигук "О!", "Он!" в "семантизований вигук - вказівку" - "Он"/!/, котрий почав все частіше вживатись як відповідь на питання : "де ?" і поступово втрачав емоційно-вибуховий відтінок, притаманний вигукам. Проте ще залишалась вимога "дейксису" на об"єкт, тобто потреба супроводжувати навіть семантичний (!) вигук - займенник жестом. Ця вимога зникала в міру того, як вигуковий займенник став все частіше вживатися для позначення одного з учасників комунікативної ситуації, у цьому випадку - учасника, відсутнього на даний момент у "периметрі спілкування" /значення сучасного укр. "він"/.

Виникнення іменників було небувалим стрибком в еволюції. Людина,на відміну від інших організмів, навчилася викликати /активізувати/ образ не предметом, що з"являється у полі зору, а специфічним кодовим набором членороздільних звуків, що заміню-

даний предмет і його сприйняття чуттями. Причім мова нашарувалась десь дуже близько до механізму впізнання образів, таким чином, "аперцептивний" образ став цілком тотожний чуттєвому,- аж до того, що вони викликають однакові фізіологічні реакції /Платонов К.И., 1962/. Ми навіть можемо стверджувати, що основною роллю мови в еволюції є уможливлення викликати поняття словом, а не чуттєвим подразником.

Таким чином, в "оперативній пам"яті" дістали змогу поєднуватись предмети у небувалих комбінаціях, а свідомість намагалась створити для них якусь сприйнятну систему. Причім групування понять у системи, комплекси одержало можливість носити не лише метонімічний характер, /за суміжністю/ але з"явилося щось на зразок "тунелів", "червоточень" у викривленому семантико-ідеографічному просторі - напр., встановлення зв"язку через внутрішню форму, співзвучність, а також - на метафоричній основі, що потребує детальнішого розгляду.

Спочатку фрейми не мали терміналів. Але "ігри з мовою" так захопили первісну людину, що вона почала, напр., поєднувати "дівчину" і "квітку", "людину" і "скелю",- слова з абсолютно різних фреймів. Таке поєднання наштовхнуло на мимовільне прорівняння слотів між собою. Із "плазми" первинних констатацій співпадінь і неспівпадінь образів згодом утворилось чітке уявлення про "зону неспівпадіння", тобто відбулось розчленування колись неперервного образу на зони /т. зв. ознаки/. Ознака виділялась на основі знаходження певної інваріантної частини. Розчленування образу - це був другий стрибок в еволюції, причім головне, що людина усвідомила саму можливість "членування образів" за допомогою їх співставлення і захопилась цим. Роль мови зводилась до виклику образів. Суттєво, що спільна ділянка кількох слотів з різних фреймів була сприйнята як факт /об"єктивно він належав лише психічній

реальності і поза нею не існував. Але, як правило, людина майже завжди приписує психічні факти об"єктивному світові/

Для позначення такого факту було вироблено слова абстрактної та прикметникової семантики /краса, сила, красивий, сильний/, а також, можливо, дієслова.

Процес співставлення слотів пішов не спонтанно, а регулярно, скрізь, де "спільність" була знайдена, формувалися термінали /посилання на інші фрейми/ Очевидно, процес формування "умоглядних, внутрішньо-психічних фактів і понять і процес створення терміналів у фреймах ішли одночасно, хоча незалежно один від одного.

Абстрактні і прикметникові слова, хоча не мали відповідників у світі поза людиною і відповідної їм комунікативної ситуації в процесах людської діяльності, проте ПОЧАЛИ ОБ"ЄДНУВАТИСЬ В ОКРЕМІ ФРЕЙМИ. Це був третій етап еволюції мовного мислення. До складу фрейму слова несли із собою понятійну ознаку, тобто "фрагмент" світу немовного характеру. І тому новостворені фрейми набули того самого вигляду, що і їхні аналоги, створені у мозкові через процеси реферування реальності: мова у якості дискретної фреймової сітки нашарована на ідеографічну базу /що навіть стала неперервною/. У нових фреймах також з"явилися термінали, тому практично не стало жодної різниці між "давніми" і новими комплексами представлення знань, на синхронічному зрізі перестала функціонувати розрізнення за шляхом їх виникнення.

"Умоглядні" фрейми, крім того,, були інформацією "в чистому вигляді". Вони, а також термінали стали своєрідним містком до співставлення раніше неоєднуваного. Крім того, людина усвідомила також можливість порівнювати, сумірити факти, а також об"єднувати їх в єдину систему, попередньо встановивши зв"язки. Такі системи після свого виникнення могли запам"ятовуватись, а при повторному звертанні до них сприйматися як окремий факт /при потребі такі

факти (вже як поняття)

знову ж таки могли об"єднуватись в окремі фрейми."Механізм" запрацював і йому було байдуже, з фактом якого "покоління" він має оперувати/ Отже, "фактуалізовані" інформаційні системи знову – вже в іншій якості – могли вступати в порівняльні відношення з іншими фактами /причім різних"поколінь"/. Мозок людини став "генератором інформації" і зумовив її небувалий за швидкістю прогрес.

Момент усвідомлення можливості порівнювати і співставляти факти був моментом народження свідомості – нової якості, на котру покищо не здатні інформаційні машини, але котра прагне відтворити саму себе.

Поняття інформаційного простору.

Знову звернемось до експеременту Ш.Баллі, що виділяє також другу пару протиставлених понять. Це розрізнення :
/А/ ПОВНИХ і /В/ ЧАСТКОВИХ запитань .

/А/Приклад повних речень /ними можуть бути як диктальні, так і модальні/:

Що сталося ? У чому справа ?

Павло тут ? Павло вийшов ?

Схематичне представлення :

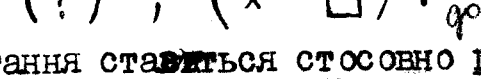

Тобто, питання ставиться стосовно цілої структури, не розчленовуючи її на окремі компоненти.

/В/ Приклад часткових речень/знову ж таки, можливі як диктальні, так і модальні/ :

Хто вийшов ? Павло вийшов ? Павло вийшов ?

Схематичне представлення :

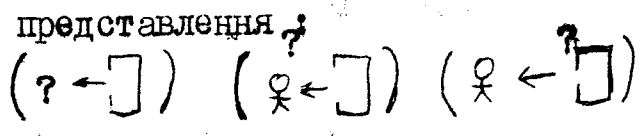

Тобто, запитання має на увазі те, що семантична структура складається із 2-х фактів, оскільки питання ставиться до одного з них.

З т. з. комунікативного синтаксису, перший тип запитань-/А/- є реченнями з т. зв. "НЕРОЗЧЛЕНОВАНОЮ СТРУКТУРОЮ" /тому в них не можна виділити тему і рему/. Натомість другий тип /часткові/ роблять такий поділ можливим.

Зазначимо, що дана опозиція присутня не лише в запитаннях, але й у стверджувальних та заперечних структурах, хоча тут її важче помітити - різниця виражається у інтонації або контексті.

На нашу думку, будь-яке твердження /т. зв. пропозиція/, а також - текст мають дві основні характеристики :

/1/ Широта охоплення понятійного поля :

а/ кількість фактів /напр., взятих для співставлення окремих слотів/ ;

б/"обсяг" фактів, характер їхньої загальності .

/2/ Ступінь розчленованості інформаційної структури /всередині охопленого понятійного поля/: єдність чи поділ на 2 і більше факти, своєрідна "насиченість фактами", причім кожен із них потенційно здатен розщеплюватись на дрібніші - у середині нього здатна виділятись будь-яка кількість елементів.

Зазначимо, що вряд чи є сенс шукати якихось "мінімальних курпускул"всередині факту, бо реально факт існує не як сполучення, склеювання дискретних семантичних курпускул, а як розрив, розчленування колись неперервного понятійного континуму. Онтологічно первинними є неперервність / а не дискретність/ і аналіз, розділення цієї неперервності,/ а не синтез дискретності/.

Кількість розривів понятійного поля і той кут зору, зріз, під яким вони робляться , а також - понятійне наповнення

окремих фактів диктуються виключно потребами комунікативної ситуації. Тому надмірна кількість розривів, а отже,- розрізнень є зайвою для тексту /особливо у прагматичному плані/ і може лише заважати. Розрізнення робиться лише в тому випадку, коли воно справді потрібне.

У ході еволюції тексту /напр., розвиток наукових знань у тій самій галузі, літературний процес у середовищі однієї культури/ колись неперервний факт може "розриватись" у тому випадку, коли змінюється релевантність інформації, і дане групування фактів чи ступінь їхньої розчленованості вже не задовольняють потреби нових комунікативних ситуацій, в котрих використовується текст. "Розрив" старого факту ми можемо розглядати як створення нової площини текстового простору, нової точки зору на ситуацію.

Наприклад, єдиним фактом є речення "Павло ввійшов" - відповідь на питання "Що сталось ?" Але потенційно його можна розчленувати на два окремі факти, скажімо, таким чином:

/1/ Ввійшов хтось.

/2/ Це Павло.

Насправді ж розрив цього факту станеться лише тоді, коли для комунікативної ситуації стане потрібним,напр., розрізнення двох останніх фактів /колишня неперервна структура факту в тексті не задовольняє нову комунікативну ситуацію/ Допустимо, задається питання :

/1/ Що зробив Павло ?

/2/ Хто ввійшов ?

З її структурно- функціональної точки зору нова площина є таким самим фактом, не відрізняється від попередньої, тому можливий подальший "розрив".

Подальше розгортання тексту може виконувати дві функції :

/1/ Збільшення"широти охоплення"вже колись уведеного у текст

факту, розгортання його"вшир", не порушуючи окремішності та нерозчленованості. Наприклад, послідовність речень в описових фрагментах тексту"розширює"один і той самий факт.

/2/ Подолання "бар"єру наявних фактів"і введення до тексту нового, ускладнюючи також структуру зв"язків між фактами, вже наявними в тексті.

Введемо визначення центрального поняття нашої роботи :

Інформаційний простір – це комплекс внутрішньо неперервних фактів, котрі протягом певного відрізка часу взаємодіють між собою у свідомості людини, створюючи на основі своєї взаємодії замкнену самодостатню структуру. Це комплекс, де долається взаємовідчуженість елементів інформації/напр., на основі підпорядкованості фактів інформаційного простору єдиній меті/.

Самодостатність інформаційного простору /далі – і-простору/ передбачає те, що і-простір – це окрема й автономна реальність, що ігнорує в собі й поза собою будь-які риси, котрі не вкладаються в її систему розрізнень, в т.ч. ціннісних. Протягом деякого часу свідомість навіть не відчуває потреби в інших реальностях.

І-простір пов"язаний лише зі свідомістю і без неї не існує, оскільки поняття і-простору передбачає ДИНАМІЧНІСТЬ його структури – постійний процес встановлення зв"язків між фактами, що базується на деякому елементі "недовіри" до існуючого інформаційного комплексу, потенційну можливість його змінити, що робить можливим введення нових фактів, а значить – операції індукції, дедукції, аналогії.

І-простір – це основне середовище, в якому існує свідомість – дуже рідко у свідомості не завантажено жодного і-простору. Його перетворення і вираження його змісту є тими глибинно-семантичними процесами, що знаходять вираження в мові.

Основними ознаками і-простору є :

а/ складність ;

б/ релевантність /потрібність для даних умов, наявність механізму "зчитування" інформації/;

в/ компактність /відсутність надлишковості, раціональність організації фактів/.

Отже, і-простір знаходиться ніби на межі між інформацією і свідомістю : за природою він є інформаційною програмою, але існувати, створюватись і змінюватись він може лише у свідомості.

Складність інформації та і-просторів.

Думка про те, що складність є основним критерієм якості і-простору, а також інформації ~~загалом~~ взагалі, своєрідною мірою їхньої прогресивності була вперше висловлена С.Лук"янчуком в особистій розмові з автором цих рядків.

Складність може /а/ проявлятися на різних зрізах тексту, /б/кодуватися різними параметрами форми вираження даного тексту.

Так, складність ліричних поезій проявляється на зрізі впливу на емоційні структури реципієнта, що зумовлює складність емоційних фактів при відносній простоті концептуальних. Крім того, скажімо, у пісенному тексті складність концептуального і-простору кодується семантичними поєднаннями, а емоційного - зміною частоти, інтенсивності й тривалості коливань основного голосового тону. /Під емоційним і-простором маються на увазі послідовність та характер емоційних станів мозку реципієнта/ При оптимальній якості взаємодії обох параметрів форми концептуальний та емоційний і-простори зливаються в один, сумірячи обидві групи фактів : концептуальні та емоційні.

Звернемось до такого прикладу. Переді мною лежать дві аудіокасети : чиста і з записом. Різниця між ними не сприймається ні візуально, ні на дотик, хоча насправді об"єктивно існує, і саме лише в одному параметрі : складності організації магнітного поля

навколо плівкового покриття, причім інші параметри не мають складності такого рівня. Перед нами постає проблема виміру складності. Як було зазначено вище, інформація міститься у взаємній орієнтації матеріально-енергетичних об"єктів. В інформаційному комплексі відбувається взаємодія цих предметів і долається їхня відчуженість Інформативними є границі між об"єктами, тому вимір складності - це кількість таких границь у межах однієї інформаційної структури, кількість змін у взаємній орієнтації предметів. Що стосується і-простору, то це, очевидно, кількість протиставлених один одному фактів /"вимірів"/, а також - заплутаність, химерність їх поєднання.

Але складність ні в якому разі не повинна перешкоджати розумінню, можливість розуміння є "верхньою межею" кількості фактів в і-просторі та заплутаності зв"язків між ними. Зазначимо, що мислення людини розвивається, і кожне наступне покоління здатне створювати та сприймати і-простори складнішої конструкції, ніж і-простори їх попередників. Крім того, складність повинна відповідати потребам комунікативних ситуацій, у яких доводиться функціонувати даному мозкові. Так наприклад, для мозків більшості фізиків слова"дадизм", "модернізм", "сюрреалізм" мають один і той самий електро-хімічний відповідник, що вербалізується у вигляді : "тяжкий для сприйняття напрямок у сучасному мистецтві" - оскільки не існує потреби детальнішого розрізнення цих слів. Натомість у мозкові фахівця з теорії літератури цим словам відповідає кілька "вкладених"один в одного електро-хімічних комплексів, досить складних за своєю структурою, що містять у собі також термінали-посилання на прізвища, біографії та уривки творів митців цього напрямку. Зворотне явище помітимо, якщо розглянемо ряд понять "мезон", "барiон","кварк": "якась елементарна частинка" - для нашого філолога і складний комплекс для фізиків-фахівців.

Релевантність інформації та і-просторів.

Релевантність стосується "зовнішнього аспекту функціонування і-простору, рівня інтерпретації, виходу за межі інформаційної системи, сфери інтересів особи, в котрій він розташовується /див. частину 2, розділ про класифікацію інтересів/

Релевантність зумовлюється як культурною традицією, так і прагматичними потребами індивіда. Напр., Н. Ейдельман твердить, що американці, інтерпретуючи твір М.Булгакова "Собаче серце", симпатизують Шарикову, а не професорові Преображенському, як це робить російський рецепієнт. Справа в тому, що для потреб американців колись релевантною була опозиція "аристократизм - демократизм" із позитивним маркуванням останньої категорії. Вона витворилась ще у часи боротьби за незалежність від Великобританії і залишається в культурній традиції до сьогодні. Для російського рецепієнта досвід XX ст. створив опозицію : "культура - безкультур"я" з позитивним ціннісним маркуванням першої категорії, котра саме і стає центральною в і-просторі, що формується при сприйнятті даного тексту. Для нас важливо те, що американський рецепієнт визнає нерелевантним для і-простору свого мозку опозицію "культура-безкультур"я", тому він іде шляхом "нерозуміння" Булгакова - за допомогою його тексту активізує поняття, важливі для його інтересів.

Цікавим є феномен ієрархічності шкали фактів у різних культурах. Наведемо такий приклад. На Кіровоградській конференції з контрастивної лінгвістики були присутні китайські студенти. Під час автобусної екскурсії сидінь для всіх не вистачило, тому, як правило, чоловіки стояли. Китайці зайшли до автобусу пізніше. Чоловік, що мав років 50- 55, спробував поступитися місцем одній із студенток /вік - 20-22 роки/. Китаянка навідріз відмовилась,

а після повторної пропозиції голосно й категорично заявила, що їй "незручно" /очевидно, незручно сидіти, коли стоятиме старша від неї людина/. Так вона і залишилась стояти.[1] У цій ситуації представниця західного культурно-історичного типу, напевне, б прийняла пропозицію сісти, якщо не відразу, то принаймні, висловлену вдруге, і звичайно ж, ні в якому разі не відмовлялася так категорично.

Справа, очевидно, не в нестачі вихованості у жінок Заходу. Причина в тому, що у східному культурно-історичному типі ми маємо абсолютний пріоритет категорії "старість" в опозиції за віком у складі і-простору, що контролює норми поведінки. Опозиція за статтю у цьому і-просторі виражена надзвичайно слабко / вплив традиції низького становища жінки на Сході/ і діє лише у тому випадку, коли вік є однаковим. У західному типі комплекс опозицій всередині такого і-простору є складнішим. На проміжку від 19 до 55 років пріоритет у визначенні вимоги "поступатися місцем" має опозиція "стать" із пріоритетом поняттю "жіноча". І лише поза межами цього відрізку в силу вступає розрізнення за віком.

Вимога непарадоксальності та еволюція інформаційних просторів.

Оскільки і-простори існують лише у межах мозку, а формуються і змінюються у свідомості, то свідомість висуває певні вимоги до характеру сполучення фактів між собою. Як буде показано нижче, головною серед них є вимога раціоналізму, або точніше НЕПАРАДОКСАЛЬНОСТІ у межах і-простору. Свідомість уникає парадоксів за

[1] - Прочитавши цей приклад, мій знайомий В.Швець заявив : "Якась нерозумна китаянка". Очевидно, культури не мають жодної нації зрозуміти одна одну.

будь-яку ціну. Розглянемо цю вимогу детальніше в проекції на внутрішні характеристики і-простору.

Її мінімальними складовими елементами є факти і своєрідні "виміри", шкали, по яких відбувається співставлення цих фактів. Шкали мають свої пріоритети /цінності/. Факти є одиницями з нерозчленованою внутрішньою структурою, , що в подальших трансформаціях і-простору може розщеплюватись, не змінюючи, проте, сумарного обсягу охоплення ідеографічної моделі. В і-просторі можливе поєднання раніше непоєднуваних фактів, тому безмежними є можливості аперцептивного синтезу нової інформації.

Ми повинні констатувати, що існує певний психічний стан "незадоволення і-простором" у свідомості людини, що служить поштовхом до подальших змін його організації. Розглянемо, як виникає цей стан.

Очевидно, незадоволення викликається парадоксом у взаємодіях між фактами. Найчастіше конфліктують "нові" для і-простору факти - що утворилися, напр., внаслідок розколу старого, або введені в і-простір ззовні і ще не знайшли собі місця в мережі його зв"язків.

Парадокс полягає у "ворожості", несумісності двох чи кількох фактів і-простору. Якщо факти розглядаються людиною як сумірні між собою, то практично неможливо вивести один з ворогуючих фактів за межі свідомості. Крім того, такий вихід суперечить другій вимозі свідомості - експансії в навколишній світ/див. розділ про антропологію свідомості, част. 2/

Одним із проявів "ворожості" у взаємодії кількох фактів може бути те, що вони претендують на ту ж саму "сферу впливу", напр., суперничають за зв"язок з іншим фактом. Т.зв. боротьба за валентність якогось факту, котрий сам не бере участі в цій боротьбі.

Розглянемо наступний приклад : коли ми чуємо від тієї

ж людини протягом короткого відтинку часу /скажімо, однієї розмови/ таке : "Я кохаю А" і "Я кохаю В". У нашій свідомості утворюється парадокс, оскільки,згідно з нашими уявленнями, факт "кохаю" має лише одну валентність для об"єкта, на котру саме і починають претендувати факти "А"і"В" Парадокс, особливо коли він стосується тих фреймів, які ми ототожнюємо зі свідомістю /напр., близьких нам людей/ є надзвичайно небезпечною загрозою для мозку : він руйнує і-простір, катастрофа останнього спричиняє навіть фізіологічний ефект - стрес у підсвідомості /Б.Бабич, 1992/, а неподолані стреси стають причинами неврозів та інших необоротних змін у психіці /за твердженням З.Фрейда : З.Фрейд, 1990/. У нашому випадку фізіологічним виявом підсвідомісного стресу буде реакція обурення, яка триватиме рівно стільки, скільки в і-просторі існуватиме парадокс.Свідомість намагається якомога швидше його позбутись. Це можна показати зробити наступними шляхами :

/1/ Перервати процес обдумування даної проблеми /супроводжується звичайно реакцією сміху /М.Мінський, 1988/.

/2/ Піддати сумніву /відторгнути/ вірогідність одного з ворогуючих фактів - посилання на те, що мовець помилився, рецепієнт неправильно зрозумів, і т.д.

/3/ - найпродуктивніший шлях, оскільки саме завдяки йому відбувається синтез нової інформації:

Сприйняти усі наявні факти як такі, що об"єктивно притаманні дійсності, проте намагатися створити новий факт і змоделювати нову структуру зв"язків, що примирили б ворогуючі факти і зняли внутрішню напруженість в і-просторі. У нашому випадку таким фактом може бути синтез припущення, що ця людина розбещена, донжуан /її і-простір має полівалентну структуру факту "я кохаю". Проте після синтезу таке припущення перевіряється на неконфронтаційність з іншими фактами і-простору, і якщо конфронтації не

виявлено, процес вдосконалення і-простору на цьому припиняється. Отже, новий факт примирює ворогуючі колись факти "А" і "В" - вводячи їх до складу нової когнітивної структури, де змінено характер відношень.

Новостворений факт нічим не відрізняється від фактів, створених на основі чуттєвих сприйняттів, він рівноправний, і тому - може далі конфліктувати із наявними в і-просторі фактами. Напр., якщо в нашій свідомості існує знання типу :"ця людина - порядна і чесна /слідує настановам суспільства/, то наш аперцептивно синтезований факт - "розбещена"- конфліктуватиме із фактом "порядна і чесна", борячись за валентність факту "ця людина". Парадокс і стрес будуть продовжені до тих пір, доки знову не буде знайдено досконалої і непарадоксальної системи, і-простору котрому не загрожує катастрофа. Знову ж таки, можна піддати сумніву один із конфліктуючих фактів : "Яка ж вона після цього порядна ?", або синтезувати новий факт : "Іноді порядні та чесні люди мають невеликі недоліки, котрі, проте, не применшують їх основних чеснот".

Є ще один шлях позбутися парадоксу - "сховати" один з конфліктуючих фактів у межі іншого, таким чином спростивши структуру і-простору.

У межах факту парадокс неможливий, оскільки його слоти не можуть претендувати на одну й ту ж саму ділянку : вони не є самостійними. Мислення у межах факту - це аналог тваринного мислення : нерозчленованого бачення світу, без ускладнення мовною фреймовою сіткою, без розчленування картини світу. Парадокс, а значить - стреси, докори сумління і т.д. можливі лише на між-фактуальному рівні, коли потенційна можливість вербалізації робить можливою ворожу взаємодію. У випадку, коли ми "поглинаємо"один з ворогуючих фактів іншим або зливаємо 2 факти, котрі конфліктують між собою, в один, парадоксу не відбувається.

У нашому прикладі ми можемо припустити, що "А" і "В" – це просто дві різні назви одного факту /скажімо, перше і друге ім"я тієї ж людини/ і-простір зможе зберегти свою колишню структуру. В аспекті культурологічних досліджень, підтвердження цієї тези ми можемо знайти в феномені міфології.

Міф – це і-простір, де факти якого охоплюють у нерозчленованому вигляді величезні ділянки понятійної картини світу, де здатне поєднуватись те, що відразу б знищило і-простір сучасної європейської людини. Розвиток наукового мислення ішов через розрив неперервних і єдиних міфологічних фактів та конструювання для цієї все більш розчленованої структури далі складнішої і складнішої системи зв"язків. Причім кілька і-просторів зливались в один, і було створено ідеал наукового пізнання – т. зв. теорія ВЕЛИКОГО ОБ"ЄДНАННЯ, і-простір, котрий охопить усі феномени дійсності, несуперечливо пояснить усі можливі факти, розчленовані на найдрібніші можливі елементи. Варто сказати, що цей ідеал вряд чи досяжний через змінність самих фактів. Це ніби ми намагаємось побудувати палац на рухомій магмі вулкану.

Яскравим прикладом до сказаного є китайський міф про 10 сонць і небесного стрільця Хоуї, котрий, стріляючи з лука, знищив 9 зайвих світил. У середні віки один китайський вчений написав трактат, де доводив, що міф про Хоуї – це неправда, оскільки сонце – це вогонь, але "чи можна погасити вогонь, стріляючи в нього із лука ?"

Первісний неперервний факт "сонце, що може бути знищене пострілом із лука" – таке уявлення базувалось на загальному антропоморфізмі початкового мислення – брався аксіоматично ; крім того, його ознака /2-га частина / функціонувала невіддільно від поняття, тобто первісне мислення навіть не ставило питання про "неантропоморфічний характер "сонця",– цей факт був суспіль-

но очевидним. Але навіть у наші часи найбільший внесок у науку роблять ті, хто перемагає "суспільну очевидність" /напр. А.Ейнштейн, М.Коперник/ , оскільки уявлення "здорового глузду" носять скоріше випадковий, ніж об"єктивно-детермінований характер.

Із розвитком людського мислення неперервне уявлення розпалось і з нього виділилась ознака - "схоже на людину", котре почало конфліктувати з іншою ознакою "схоже на вогонь", і наукова думка китайського середньовіччя прагнула усунути цей парадокс із теорії, йдучи шляхом заперечення вірогідності менш очевидного факту. До речі, прикметно, що в ті часи ще існувала опозиція до міфологічного мислення, оскільки останнє багатьма сприймалося не як казка, а цілком серйозно.

Класифікатор семантичної релевантності.

Перевірити адекватність нашої моделі до реальних процесів, що відбуваються в мозкові, можна шляхом створення на засадах, викладених вище, інтелектуальної системи. Прийнятним критерієм такої відповідності буде критерій тесту Т"юрінра /А.Войскунский, 1990/: успіх можна вважати досягнутим тоді, коли при тотожній інформації на вході, на виході інформація, одержана від машини, і інформація, одержана від людини, будуть однаковими.

Комплексна перевірка цих теорій - справа майбутніх досліджень/деякі з них , напр., ті, що стосуються трансформації первісного мислення взагалі на вряд чи піддаються такій перевірці/, але деякі з наших засад ми спробували перевірити вже зараз. Нами було розроблено створено комп"ютерну програму, що моделює процес класифікації людиною об"єктів навколишньої дійсності. Нами використовувались дві засади : мова моделювалась як нашарування на понятійну неперервну картину світу ; факт і-простору - як наслідок початкового

розчленування понятійного поля /а не"склеювання" семантичних курпускул, як це передбачає теорія компонентного аналізу/. Крім того, у дещо спрощеному вигляді перевірялась концепція свідомості як механізму сумірення фактів.

Подальша робота в цьому напрямку передбачає статистичне опитування певної достатньої кількості респондентів з приводу класифікації тих самих образів, що будуть також запропоновані машині. Ми будемо вважати нашу мету досягнутою, якщо середня класифікація образів людиною і їх комп"ютерна класифікація співпадуть.

Діяльність програми задовольняє наступні вимоги : коли ми бачимо образ, подібний до , , , - окремо, ми його ідентифікуємо просто як "людину". Коли ж у полі зору з"являється два або більше образів, виникає потреба в класифікації. На нашу думку, остання здійснюється в межах і-простору, де фактами виступають ці ж образи. В і-просторі повинні справджуватися його закони, і насамперед - вимога непарадоксальності.

Допустимо, ми ввели образи і . Вони ідентифікуються програмою і ,сподіваємось, свідомістю,як "чоловік" і "жінка" /ознака - стать/. Якщо ж ми введемо інший набір, скажімо, , то результатами класифікації програми будуть "дорослий-дитина" Тобто, /1/той самий образ за різних умов ідентифікується різними словами ; /2/ різні образи можуть одержувати однакову назву. Програма використовує когнітивну модель, що в розробках по штучному інтелекту одержала назву "формального нейрона" /Толковый словарь по искусственному интеллекту, 1992/; що "резонує, при збіганнях співпадінні з його "інформаційною частотою". Такий механізм неможливо було б змоделювати, виходячи з "курпускулярної теорії"семантики та уявлення про факт як про синтез семантичних курпускул.

Крім того, програма враховує можливість шуму в інформації, а тому - випадки "невизначеності" образу за ознаками, причім показується, що такі образи можуть також існувати у свідомості як повноправний факт.

У подальшому цікаво було б змоделювати оцінку комп"ютером вже зробленої людиною класифікації, в т. ч. реєстрацію ним феноменів "абсурдної класифікації", на зразок наведеної Борхесом нібито із давньої китайської енциклопедії: "Всі тварини діляться на : 1/тих, що належать імператору, 2/ бальзамованих, 3/ дресированих,4/свиней, 5/ бродячих собак, 6/русалок і водяників, 7/казкових, 8/ що тремтять, ніби вони були б скаженими, 9/ що намальовані дуже тонкою верблюжою щіточкою,10/численних, 11/тих, що щойно розбили квіткову вазу, 12/тих що не входять до даної класифікації, 13/ всіх інших, 14/ що нагадують мух з значної відстані. Це могло б стати першим кроком до моделювання на комп"ютері феномену сміху, що покищо належить лише людині. Принаймні, потрібно перевірити тезу про те, що сміх - це реакція на катастрофу і-простору.

Майбутнє штучного інтелекту.

Очевидно, філософський сенс розробок у цій галузі в тому, що ми намагаємось відтворити діяльність психіки на якісно іншому /небіологічному/ носії, а це значить - забезпечити свободу, неприкріпленість свідомості до свого біо-хімічного носія і потенційну можливість перейти до іншого, надійнішого і довговічнішого. Це буде крок до незнищеності і вічності людського духу.
Проте, на шляху цих розробок практично на будь-якому їх етапі будуть значні труднощі, пов"язані із різницею в будові конструктора і витвору.

По-перше, діяльність людини цілепокладальна, а цілепокла-

дання - ірраціональне, інтелект є нашаруванням на первісні несвідомі сили, що у більшості випадків стимулюють його рух /напр., витіснення лібідо як стимул до творчості. "Чистий інтелект" матиме труднощі з цілепокладанням, а значить, з визначенням своїх інтересів. Хоча покищо ми ставимо собі за мету змоделювати саме інтелект, а не первісні біологічні настанови : агресивність та лібідо.

По-друге, понятійна модель великою мірою континуальна, в ній відсутні чіткі границі між образами, лише мовна фреймова сітка в людському мозкові може вважатись дискретною. Це становитиме в подальшому великі труднощі в моделюванні на комп"ютері, оскільки сучасні машини покищо не здатні змоделювати неперервність : навіть при моделюванні грозових фронтів неперервний простір заміняється на дискретний, що містить обмежену кількість точок. Неперервний час заміняється на такти роботи процесора. У нашому експерименті, що описаний вище, було також обрано традиційний шлях : заміна неперервності більш-менш великою сукупністю дискретних точок /полів/, що достатня для нашого рівня точності .

Цікаво, що психічна неперервність не завжди збігається з неперервністю реального світу, хоча намагається моделювати останній Психічна неперервність може виникати не лише як результат копіювання реальної неперервності /такою реальною є, напр., ознака "вік"/, але й як наслідок шуму в інформації : пор.: "це достеменно був чоловік,-це був чоловік - це , напевно, був чоловік, - це, мабуть, був чоловік - це був або чоловік, або жінка - це, мабуть, була жінка - це, напевно, була жінка ... і т.д. У реальному світі ознака "стать"- дискретна, тому неперервності вона може набувати лише в психіці.

По-третє, при написанні програми ми зіткнулися з проблемою моделювання одночасного руху по формальних нейронах кількох сигналів. Доступні на сьогодні машини дозволяють робити це

лише послідовно. Очевидно, що людська свідомість є багатопаралельною системою, де , не порушуючи єдність свідомісної рамки, кілька сигналів можуть рухатися по нейронних стовбчиках одночасно. Тому для розробок у галузі штучного інтелекту оптимальним є використовувати комп"ютери з можливістю одночасного вирішення кількох завдань /з паралельними процесорами/.

До сьогодні в лінгвістиці поширена думка, що семантичний рівень мови - найменш регулярний, тому вряд чи піддається формальному описові. На нашу думку, семантика - це проміжний шар між абсурдом навколишнього світу та прагненням нашого мозку до статичної досконалості. Увібравши в себе властивості обох непоєднуваних світів, семантика робить практично неможливе : спричиняє їхнє взаємопроникнення. Але вряд чи має сенс займати агностичну позицію, оскільки ІРРАЦІОНАЛЬНЕ - ТАКОЖ ВЕЛИКОЮ МІРОЮ РАЦІОНАЛЬНЕ. Остання фраза заслуговує на те, щоб стати гаслом нового напрямку лінгвістичних досліджень.

Частина 2. Сюрреалізм як філософія особистості і світанок богів.

Поняття інформаційного простору, досліджене в попередній частині, може бути застосоване надзвичайно продуктивно для опису моделей соціальної поведінки, і зокрема - культурологічного її аспекту. Зробимо одне застереження. Нам можуть закинути, що ми не робимо різниці між рівнями мовної системи, наприклад, між поняттям, реченням, текстом і тепер намагаємось застосувати нашу теорію до цілих сукупностей текстів у культурних традиціях соціумів.

Ми стоїмо на тій точці зору, що одиниця будь-якого рівня здатна ставати єдиним фактом - основною операційною одиницею мозку, тому функціонально ідентичними можуть ставати одиниці різних рівнів мовної і соціальної діяльності людини. Отже, мозок оперує функціональними, а не рівневими одиницями, тому різнорівневі процеси контролюються тими самими механізмами - від сполучення мінімальних семантичних одиниць до визначення концепцій державної політики та воєнної доктрини / хоча можливо, тут є деяка доля перебільшення/

Стратегія розуміння тексту як шлях до емпатії.

Численні випадки нерозуміння здавалося б досконалих та внутрішньо несуперечливих просторів дозволяє нам припустити, що між механізмом чуттєвого сприйняття та розуміння є певний посередник на шляху, котрий долає "річ у собі", щоб набути психічної семантики, своєрідний інформаційний модуль , що обслуговує механізм розуміння інформації свідомістю.

Дослідники міжкультурних зв"язків зіштовхуються із фактом нерозуміння представниками однієї культури феноменів іншої. Так, Р. Ладо твердить, що тотожна форма для представників різних культур має різне значення /Р.Ладо, 1989./. Він наводить приклад із інтерпретацією кориди іспанським та американським глядачами - це захоплюючий спорт для іспанця і жорстоке вбивство безневинної тварини для американця.

Можливе також зворотне явище - людина, чиї дії у власній культурі розцінюються негативно, може отримувати схвалення громадськості іншої культури. Напр., французький народ має звичку під час повсякденної їжі пити вино, в той час як американці вживають у цих випадках молоко. П"єр Мандес-Франс, прем"єр Франції, вирішив розповсюдити серед французів пиття молока, і наштовхнувся на сильний опір співвітчизників, хоча в очах американців він виграв /приклад Р.Ладо/.

Аналогічні явища міжкультурного та внутрішньокультурного нерозуміння зустрічаються на терені літератури. Наприклад, американський рецепієнт вважає найвизначнішими російськими письменниками Ф.Достоєвського, А.Чехова, в той час як росіянин - О.Пушкіна, М.Лермонтова, Л.Толстого. Причім "велетні літератури" у внутрішньо-національному масштабі практично ніколи такими не є в зовнішньо-культурному контексті /Т.Шевченко, Л.Українка/. Отже, письменник, що сприймається на батьківщині як другорядний, в іншій культурі має змогу стати великим. "Великість" митця до деякої міри визначається тими "окулярами культури," через які у свідомості рецепієнта проходить форма твору, щоб набути певної семантики.

Розглянемо сюрреалістично-спрямовані тексти, по-перше, тому, що це провідний на сьогодні напрямок у світовій культурі, а по-друге, сама він найбільше наштовхується на внутрішньо-куль-

турне та міжкультурне нерозуміння.

За визначенням Ю.Борева, сюрреалізм - це надлюдина в жорстокому світі надреальності. Митець у праві не рахуватися з об"єктивною дійсністю. Мистецтво із життєвих форм творить іншу реальність - страшнішу і складнішу, і вважає її такою ж істинною. Для сюрреалізму простір і час відносні і текучі, вони втрачають границі. Реальні речі нереальні, за реальними явищами стоїть загадкова і непізнавана надреальність /сюрреальність. Використовуючи метод вільних асоціацій З.Фрейда, сюрреалісти створюють модель глибин власної підсвідомості. /Ю.Борев, 1986/

На відміну від текстів "традиційного" мистецтва, розуміння сюрреалістичних текстів ускладнене. Для нього є незастосованими більшість теорій розуміння і творчості на зразок арістотелівського "наслідування" і "впізнання" реальної ~~дійсності~~ терміни . Т.А. ван Дейк та В. Кінч запропонували ввести до вжитку "стратегія розуміння тексту".

Стратегія - це знання про процеси розуміння. Нові типи дискурса і форми комунікації потребують нових стратегій. В дитинстві формуються стратегії розуміння синтаксичних та семантичних структур, пізніше - дискурсні стратегії, а такі специфічні, як стратегія розуміння психологічних статей потребують спеціальної підготовки в зрілому віці. Тобто, семантична одиниця мови будь-якого рівня не є самодостатньою, вона потребує "комплементарну" собі стратегію розуміння.

Якщо поєднати цю теорію із тим, що було сказано про сюрреалізм, то стратегія розуміння виявляється своєрідною можливістю входження до і-простору даного тексту. Стратегія повинна міститися поза текстом. У випадку з різними напрямками модернізму, до яких належить і сюрреалізм, вона знаходиться в маніфестах, критичних статтях ідеологів даного напрямку, самоінтерпретаціях

митців. У випадку ж відсутності в свідомості рецепієнта стратегії розуміння, сюрреалістичний текст кваліфікується як"незрозуміле марення", "божевілля, позбавлене сенсу", сприймач не знаходить у тексті ні релевантного змісту, ні естетичного задоволення від форми.

У різних культурах стратегія розуміння може займати різне місце - центральне, периферійне, домінантне, рівноправне з іншими стратегіями. При чому це місце ні в якому разі не зумовлене і не залежить від внутрішньої структури самої стратегії, визначальним у цьому випадку стає етика соціуму, нестійкий суспільний контекст.

Тому перешкоди на шляху розуміння можуть бути двох типів : /1/ психічні, що стосуються наявності та "важливості" у свідомості сприймача самої стратегії розуміння.

Наявність для сюрреалістичного і-простору в психіці сприймача комплементарної стратегії робить можливим "проникнення усередину цього і-простору", сприйняття його понять виходячи з його внутрішніх цінностей, а не з цінностей, котрі знаходяться поза простором. У філософії цей процес одержав назву емпатії - " проникнення і перебування всередині чогось, охоплення його змістом, вживання і вслухання, вчуття і втягненість"/В.Філатов, 1991/. Це своєрідне перевантаження до свідомості усіх вимірів даного і-простору.

Важливість стратегії - це нетотожність місця даної стратегії відносно інших у різних культурах /особливої симпатії соціуму до стратегії певного виду, що зумовлює феномен, коли навіть при наявності розуміння, оцінка сюрреалістичного тексту неоднакова у представників різних культур.

/2/ соціальні, що стосуються релевантності інформаційних фактів і-простору для даного соціуму, тобто тут має значення не наяв-

ність механізму розуміння, байдужого до понятійного наповнення фактів, але саме це наповнення, конкретний зміст закладеної інформації, віднесеність цього змісту до певної сфери інтересів. Дією цієї перешкоди пояснюється інтерпретація американцями твору М. Булгакова /див. розділ про релевантність інформації/

Детальніше зупинимось на першій групі перешкод. У внутрішньокультурних процесах важливою є наявність стратегії розуміння. Наприклад, що стосується сюрреалізму, то в масового українського рецепієнта вона відсутня /принаймні це стосується текстів поетичних, оскільки сюрреалізм вже доволі серйозно інтегрувався в масову культуру.- фільми жахів, бойовики із надлюдиною, фантастика, музичні тексти сучасних рок-груп/ Що ж стосується західного рецепієнта, то випадки наявності в його свідомості стратегій розуміння сюрреалістичних текстів є більш поширеним явищем. Тому сприйняття сюрреалістичної поезії в українській культурі є більш ускладненим.

Цікавою є також дистрибуція /важливість/ сюрреалістичної стратегії розуміння відносно стратегій інших художніх напрямків у мозках представників різних культур. Для західного рецепієнта сюрреалістична стратегія є домінантною і займає центральне місце. Напр., вірш, написаний із римами в західній культурі сприймається як"легковажний" або "старомодний". В той час як модерністичний твір зустрічається із серйозним сприйняттям. Для українського рецепієнта місце стратегії розуміння сюрреалістичних текстів інше. Навіть ті, для кого не притаманне категоричне несприйняття модерністичних течій /стратегія не є перефорійною/, сприймають сюрреалістичну поезію не так, як це роблять західні рецепієнти. Справа в тому, що в українській культурі ще досить сильне місце посідає романтична стратегія, що зумовлює відносно велику популярність романтиків Л.Костенко і Д.Павличка.

У свідомості "лояльного до модернізму українця" романтична та сюрреалістична стратегії будуть рівноправними, тому для нього "романтики" стоятимуть на тій же висоті, що и І.Драч та О.Забужко. Рівноправне становище стратегій розуміння зумовлює те, що вони протиставлені одна одній в українській культурній традиції меншою мірою, ніж у західній, тому менше розділені між собою у свідомості українських літературознавців.

Оскільки стратегія розуміння романтизму опирається на тривалу фольклорну та літературну традиції в українській культурі, значення яких саме в наш час /1993/ особливо актуалізується для українців, то масовий читач надає перевагу /нехай мінімальну/ класичній стратегії.

У процесах міжкультурної взаємодії важливою є різниця в дистрибуції стратегій розуміння. Оскільки в свідомості британця та американця класична стратегія має маркованість "застарілої", то для нього І.Драч може стати "визначнішим" і "зрозумілішим", ніж Л.Костенко та Д.Павличко, оскільки сюрреалістична стратегія розцінюється як "сучасна". Тобто, те, про що говорилось на початку розділу

Сюрреальність і сюрреалізм як філософія завтрішнього дня.

Платон у "Державі" зобразив людей прикутими до скелі, котрі можуть спостерігати лише тіні від речей на стіні печери, самі ж речі залишаються недоступними для пізнання. І.Кант висунув ідею "речі в собі" - непізнаваної реальної сутності, що, ніби хвилі на воді, збуджує деякі несправжні явища, відкриті для людського чуттєвого сприйняття. Пізніше, у XX ст. Е. Сепір та Б.Уорф, спираючись на ідеї В.Гумбольдта, висунули т. зв. теорію мовної відносності, суть якої коротко характеризується так : мова,

в межах якої ми діємо - це "коло", вихід -поза межі якого неможливий, бо навіть виходячи, напр., вивчаючи інщу мову, ми потрапляємо в інше "коло", що насаджує нам власну систематизацію і категорізацію світу, тобто детермінує характер картини світу в нашому мозкові. Мова організовує потік чуттєвих вражень і за своїми законами на рівні підсвідомості синтезує цю картину світу, причому зняти мовні окуляри практично неможливо.

Як стверджує С.Васильєв, Кант, Б.Уорф , Е.Сепір /С.Васильєв, 1974/ і, очевидно, Платон зіштовхнулись з одним і тим самим явищем у взаємодії між реальністю і пізнанням світу.

На нашу думку, основна властивість цього явища полягає в тому, що уявлення про речі на основі їх буденного чуттєвого сприйняття є хибним і лише вводить в оману нашу свідомість, оскільки реальний стан речей не відповідає його представленню в психіці людини на основі чуттєвих даних. Сходження до суті речей можливе лише аперцептивно.

Елементарним прикладом різниці між психічною та реальною дійсністю може служити феномен ілюзій, котрі базуються на ЄДНОСТІ СПРИЙНЯТТЯ. Напр.,три кола, розташовані ніби по кутах

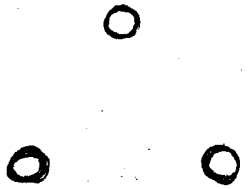

рівностороннього трикутника, дозволяють людині "бачити" сам трикутник, хоча об"єктивно його не існує, оскільки кола самі по собі ніяк не зв"язані одне з одним, не"відчувають" взаємної присутності і навряд чи претендують на те, щоб бути елементами /вершинами/ трикутника як цілісної геометричної фігури. "Взаємовідчуженість"цих кіл долається лише на психічному рівні, у свідомості, лише тут "об"єктивні"кола починають взаємодіяти.

Сукупність будь-яких введених у свідомість і сумірних між собою фактів утворює і-простір, свідомість, не дивлячись на об"єктивний стан речей, будь-що представити ці факти елементами єдиної

картини світу, тобто інтегровано. Тому і-простір є деякими "окулярами" психіки у сприйнятті та трактуванні нею фактів навколишньої дійсності, що є деякою "надреальністю" порівняно з психічними інформаційно-об"єднаними світами.

Ще одним підтвердженням ідеї "надреальності", причім на рівні світобудови, стала теорія відносності А.Ейнштейна. Постулатами своєї теорії вчений зробив дані, одержані електродинамікою Максвела про постійність швидкості світла в будь-якій інерційній системі, незалежно від швидкостей взаємного руху таких систем, та висновок І.Ньютона про рівноправність усіх інерційних систем відліку. Ці постулати суперечать точці зору здорового глузду і вимагають змінити уявлення про простір і час, а саме : піддати сумніву абсолютність одночасності у різних системах відліку.

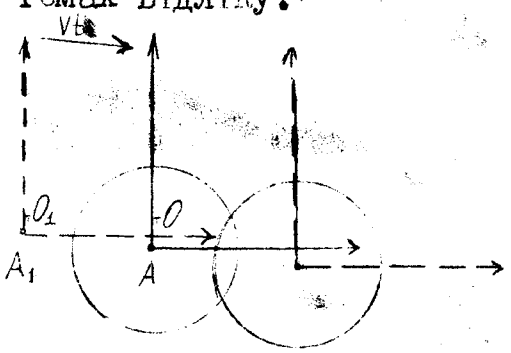

Для ілюстрації звичайно наводиться наступний приклад. Маємо дві інерційні системи. A_1 /позначена пунктиром/рухається відносно А /позначена суцільною рискою/ з деякою швидкістю. У момент, коли точка О з системи А і точка O_1 з системи A_1 співпадають між собою, в точці їхнього співпадіння займається світло. Система A_1 продовжує рухатись. Проходить деякий відрізок часу t . За цей проміжок для спостерігача в системі А світло досягне поверхні сфери з центром у т.О, радіуса $R = ct$, де c- швидкість світла. Але,згідно з постулатом, інерційні системи відліку рівноправні, тому для спостерігача в системі A_1 за той самий час світло досягне поверхні сфери з центром у т.O_1. Але світло вийшло все-таки з однієї точки, і як не як є матеріальним - сукупністю згустків енергії - фотонів і згідно наших уявлень та-

кож повинно мати свій "внутрішній часовий вимір", певну взаємну орієнтацію та єдність.

Але чи може та ж сама сфера мати два центри - O і O_I ? Адже кожному із спостерігачів у системах A і A_I здається, що саме його коло є істинним, своєрідне нерозуміння одне одного.

А.Ейнштейн запропонував такий вихід : феномен "одночасності, а отже - і час (у нашому повсякденному розумінні цього слова) існує лише в межах інерційної системи відліку, поза якою вони втрачають сенс. Світло досягне поверхні сфери з центром у т. O одночасно лише для спостерігача в системі A, але для спостерігача в системі A_I фотонами одночасно досягатиметься вже інша поверхня - з центром у т. O_I.

Тепер вийдемо за межі теоретичної фізики і поставимо задамо питання : а чи існувала реально якась взаємна орієнтація фотонів після їх спільного вильоту з т.O-O_I ? Можливо, взаємна орієнтація - це всього ілюзія, котра приписується предметам спостерігачем в окремій інерційній системі і втрачає сенс поза межами такої системи ? Очевидно, має рацію остання точка зору - "надреальність" "обдурює" обидві не розуміючі одна одну інерційні системи, оскільки кожен фотон після вильоту відчужується від інших, тобто перетворюється на самодостатню інерційну систему, що відмовляється "розуміти" будь-кого, хто рухається не з її швидкістю - за скалярною величиною чи за напрямком. Тому фотони не можуть розглядатися як єдина система, оскільки вони байдуже один до одного летять у простір, і напевно "взаємоорганізовуються" не вони самі, а їхні "відбиття" при "суб"єктивному" сприйнятті цих відбиттів взаємно непроникними інерційними системами , що мають у собі свої внутрішні "потоки" часу.

У надреальності відсутня взаємна орієнтованість систем відліку, а час - неіснуючий , принаймні в тому вигляді, у якому ми його собі уявляємо - і в цьому її первинність і жорстокість:

нам доводиться існувати на "нереальних" відбиттях інерційних систем.

Нам важко уявити речі, котрі виходять за шаблони нашого повсякденного мислення і чуттєвих сприйняттів. Так, напр., до XIX ст. людство не мало адекватних уявлень про неперервність простору і часу, і тому не могло з"ясувати, в чому хибність зенонівського парадоксу про стрілу, котра летить, "знаходячись у спокої". Дискретність мовної фреймової сітки насаджувала свідомості модель дискретності всього існуючого, мислення не могло перемогти цю вимогу - і аж до 19 ст. простір і час мислились як сукупність мінімальних дискретних відрізків.

Але людство не є приреченим залишатись в полоні ілюзій. Діє загальне правило - усвідомивши свого ворога, ми його перемагаємо - рано чи пізно. Несвобода людини може міститися лише у відсутності знання про деяку сукупність сил, що детермінують деякі аспекти її діяльності. Наприклад, відкриття З.Фрейдом несвідомого зробило людство вільним від власної підсвідомості, оскільки тепер ми можемо контролювати її діяльність, спрямовуючи у потрібному напрямку, а при потребі - на деякий час зовсім від неї звільнятися.

Але де гарантія, що ейнштейнівська реальність остаточна, а за нею не стоїть інша, загальніша ?

І-простір, на нашу думку, можна уявити як аналог інерційної системи відліку що діє на рівні людської психіки і людського духу. І-простори - це замкнені в собі і самодостатні ілюзорні скуляри, котрі, сприймаючи світ поза собою, представляють його неадекватно до його первісного вигляду.

Людина має здатність мислити і-простір як об"єктивно притаманний дійсності. Напр., ми можемо вибачатись у шафи за те, що ненароком її зачепили, і в той же час - льотчик, що скидає бомби

на об"єкти ворога не сприймає людину як живий організм, для нього вона своєрідна машина, чи , скоріше, предмет, призначений для знищення.

Об"єктивності у відображенні довкілля досягти неможливо, оскільки два всесвіти - ПСИХІЧНИЙ і ПРЕДМЕТНИЙ онтологічно несумісні. В цьому була трагедія філософії К.Маркса. Він усвідомлював свій і-простір як реально притаманний дійсності /мається на увазі теза про КЛАСОВЕ протиставлення в соціумі, що по суті було однією з ілюзій/. Через деякий час опозиція Маркса втратила свою релевантність, оскільки її заступили інші ілюзії на зразок НАЦІОНАЛЬНОГО, РАСОВОГО чи РЕЛІГІЙНОГО протиставлення індивідів. Для сьогоднішньої сюрреалістичної свідомості релевантним є протиставлення ОСОБИСТОСТІ і СОЦІУМУ. Людина епохи сюрреалізму стоїть поза класовими та національними розділеннями.

Очевидно, міркування, викладені вище стосовно теорії А.Ейнштейна, були використані естетикою сюрреалізму : за видимими проявами дійсності стоїть щось інше - більш реальне.

Письменник-фантаст Р.Желязни у творі"Хроніки Амбера" навіть спробував побудувати /таку "сюрреалістичну модель дійсності". Земля і все, що її оточує є лише одним із Відбиттів реального світу - Амбера. Але врешті з"ясовується, що сам Амбер є відбиттям справді реального лабіринту.

Такі метафори,можливо,і мають дещо спільне з теорією світобудови, але характерно, що вони досить точно відбивають спосіб діяльності мислення - у межах внутрішньо-замкнутих і-просторів, зіштовхуючись з відчуженою реальністю довкілля. Із сюрреальністю, предмети якої характеризуються невключеністю в жодну реальність /у людському розумінні цього слова/.

Ф.Джонсон-Лерд /1988/ та Луїз Саломон / Louis Salomon, 1966, доводять, що механізм розуміння реальних текстів доводять, що механізм розуміння уявних текстів тотожний механізмові розуміння

розуміння істинних. Мозок витворює собі окремий всесвіт, що контролює розуміння, для якого не важливо, яким шляхом потрапила до нього інформація. У цьому всесвіті рівнозначними стають галюцінації, сон, уява, "чуттєва" реальність. Щоправда, реальність маркованих можливістю реально впливати на стан навколишнього світу та на своє майбутнє, але спільність полягає в тому, що жоден із перерахованих просторів не тотожний сюрреальності.

І головне. І-простори між собою є рівноправними і можуть порівнюватись хіба що за рівнем складності, але аж ніяк не за характером /понятійним наповненням/ фактів у них.

Людині майбутнього потрібно /якщо виходити з образу Платона/ скинути кайдани і вийти на сонце - намагатися діяти у "надреальності", а не у її відбиттях. Спочатку діяльність людини керулювали тотем, табу, релігія, мораль. І лише у переддень XX ст. Фрідріхом Ніцше було висунуто ідею інтелектуального аристократизму як засобу регуляції людської поведінки в суспільстві.

Це була нова якість, оскільки інтелектуальний аристократизм передбачає, що провідну роль відіграє свідомість, а не інформаційна програма - релігійна, національна, політична чи будь-яка інша. Вперше було поставлено вимогу звільнити свідомість з-під влади насадженої ззовні інформації, котра,до речі, намагається видати за реальність ілюзорні речі.

Усі конфлікти минулих сторіч, що відбувалися на "ідейному" грунті ми можемо розцінити як зіткнення між собою інформаційних програм діяльності із різним понятійним наповненням, але однакового типу організації : спрямованість на знищення тих, хто не поділяє цінностей даного і-простору та готовність віддати життя за такі цінності. Зіткнення християн з мусульманами та з іудеями, протестантів з католиками а католиків з православними за мотивації

ними програмами були тотожні конфліктам між комуністичною, націоналістичною чи расистською ідеологіями у XX ст.- хоча б тому, що кожна мала деякий критерій розділення людей за ознакою : "дружній-нейтральний - ворожий", причім іноді середня категорія була відсутня. По-друге, кожна програма намагалася зробити неможливою емпатію /проникнення/ в межі ворожого і-простору для мозків людей, де вона існує, оскільки розуміння ворога і порівняння його цінностей із власними було дуже небезпечним для подальшого продовження боротьби. Як правило, перемагали "програми", що були краще організованими - т.зв. сильніші програми, котрі були здатні якнайнадійніше вписатись у мислення людини і тому - залучити на свій бік більше прихильників /християнство, ідея комунізму/. Поразки ж зазнавали і-простори, що містили у своїй структурі деяке слабке місце - певну нелогічність, парадокс, що розцінюється людиною як "несправедливість" Цим, очевидно, можна пояснити крах ідеологіїї фашизму. В уявленні людського мозку добро - це логічність і досконалість, зло - це парадокс, що руйнує досконалість інформаційної системи. Тому діяльність "ідеологічних" і-просторів дуже нагадує діяльність комп"ютерних вірусів, Для них не є важливим конкретне неповнення, а важлива якість написання - відсутність неузгодженостей, суперечностей, парадоксів. І-простір може бути зруйнованим лише внаслідок внутрішнього конфлікту, ворожості у взаємодії між його фактами. У конфліктах, скажімо, марксистів з націоналістами кожній стороні здавалось, що саме вона утверджує реальні цінності, хоча з об"єктивної точки зору - це було безглузде пролиття крові на основі небажання зрозуміти один одного, і ще безглуздіше намагання довести, що саме його і-простір має більшу цінність, ніж ворожий /напр., національне розмежування людей вартісніше за класове, релігійне, територіально-політичне/. Довго, як правило, тривали зіткнення між "сильними" - внутрішньо

досконалими, доступними багатьом, але і в міру складними програмами. Якщо ж і-просторі програми не виконувалась якась із цих вимог, скажімо, була надто очевинною її "несправедливість", недосконалість міжфактової організації, легко формувався парадокс, така програма не набувала всесвітніх масштабів або дуже швидко їх втрачала/ скажімо, бандитизм, право сильного - напр., на незаконне вбивство/.

Людина сюрреалізму усвідомлює небезпеку ідеологічних"вірусів", чи будь-яких інших програм, що можуть детермінувати її діяльність, тому вона вільна від них.Це не означає , відмову від будь-якої діяльності, це просто - потенційна здатність її змінити. Свідомість володіє інформацією про інформацію, а тому вільна від неї. Це свобода від"правил гри"своєї групи, можливість здійснити вибір, керуючись не інформацією, насадженою ззовні, а власними уявленнями про доцільність, оптимальність власних дій.

Наведемо такий приклад. Побачивши перший вибух ~~перший вибух~~ атомної бомби на випробовувальному полігоні, Е.Ферм сказав своїм колегам і учням :"Ви говорите, що це жахливо, але я не розумію, чому. Мені здається, що це прекрасний фізичний експеримент.". Ми не поділяємо позиції К.Юнга, що засуджує такий підхід. Вчений повинен грати у власну гру за всіма її правилами, інакше, якщо він надто часто сумніватиметься у корисності своїх дій для соціуму, він не зможе створити щось суттєве і взагалі - подальший технічний прогрес може стати неможливим.

Але тут ховається трохи інша проблема, ніж та, котру побачив К.Юнг : це проблема трагедії людини, що замкнена на інформації про "правила гри" групи, в якій вона існує, і вже самі ці правила починають визначати поведінку людини, її думки, а не вона сама. Людина стає придатком до гри. Це трагедія несвободи.

Людина не усвідомлює, що можливо використовувати свідомість на повну потужність і відкинути в бік колишні сценарії, адже більшу вартість має вона сама, а не політична доктрина, професія чи наукове захоплення.

Інтелектуальний аристократизм - це сміливість знищити свій колишній доробок, якщо свідомість визнає це за доцільне /наприклад, щоб не допустити, аби надто велика могутність потрапила у розпорядження тих, кому вона зашкодить, або хто на неї не заслуговує.

Справа в тому, що гуманітарне забезпечення науково-технічного прогресу не встигає за самим прогресом. Більша могутність зумовлює більшу владу, тому - більшу свободу. Але в той же час у свідомості людини,що стала могутньою,колишньою залишається її гуманітарна культура. Це викликає дисонанс, оскільки людина виявляється нездатною визначити для себе мету, адекватну наявним засобам ; крім того, вона не усвідомлює серйозність можливих наслідків дії підвладних засобів. Ситуація стає схожою на ту, коли у дитини як іграшка опиняється заряджений пістолет. Зараз єдиним гальмом у застосуванні могутності в цілях гри /за своєю природою - дитячих/ є страх перед можливими наслідками цього застосування, а це - не те ж саме, що усвідомлене володіння могутністю на основі гуманітарної культури. /Аналогічно до того, як мала дитина напр,не чинить агресивних дій щодо слабших однолітків лише завдяки страхові перед батьківським покаранням, і лише потім мотивація стає іншою/ Свідченням цього є те, що у випадку, коли наслідки незначні, могутність використовується без будь-яких докорів сумління.

Не потрібно боятись могутності, треба лише не давати "дітям" гратися із небезпечними речами, і взагалі - самим спробувати стати трошки"дорослішими".

"Дитячість" - це беззастережна і наївна віра в якусь ілюзію - на

зразок нацизму в Німеччині середини XXст. У центр повинні бути поставлені інтереси особистості, а не групи чи ідеї. Уявлення на зразок - "людина - ніщо, її інформація - все" повинне бути відкинуте. Такі люди, як І.Мазепа, Ф.Прокопович, Л.Кравчук, - тобто ті, що "зрадили" свої колишні ідеали заради майбутнього дуже часто критикуються як безпринципні, але що головніше, - ідеали чи особистість ? Ми вважаємо, що безглуздо шукати ворогів сучасного соціуму, виходячи з внутрішньосемантичного наповнення фактів і-просторів, з якими його представники оперували в минулому - їхніх колишніх переконань, адже минуле має здатність "вмирати".

Єдиний критерій людини - це складність і-просторів, з якими її мозок здатен оперувати, а отже - сила її інтелекту, його "потужність". Небезпекою ж є примітивність і-просторів і некритичність у ставленні до них, але ні в якому разі не їхнє наповнення: достойного супротивника потрібно поважати.

Критерієм є наявність волі практично реалізувати свої і-простори, бажання змінити світ, реалізувати потужність і складність своєї свідомості, відданість своєрідному ірраціональному "комплексу Калігули", що описується словами героя п"єси А.Камю : "хочу Місяць", - тобто - бажання досягти неможливого.

Орієнтовно і-простір сюрреалізму можна задати наступними такими фактами :

/1/ складність функціонуючих систем /простору-часу, середовища існування, засобів і т.д./ ;

/2/ жорстокість і ворожість середовища;

/3/ серйозність гри, реальностей /навіть реальності світу сну чи мрії/;

/4/ могутність, сила особистості;

/5/ аристократизм ;

/6/ свобода - особливо - у часі /вічність/ ;

/7/ індивідуалізм - концентрація усіх ознак повноцінної свідомості в одній людині без її включення в ширші ментальні єдності ;

/8/ дійсна реальність лише інтересів самотньої свідомості і увага до них;

/9/ самотність особистості у жорстокому середовищі .

На нашу думку, особистість у світі надреальності - це світанок героїв, що прагнуть стати богами - отримати свободу, вічність, могутність, виняткову складність систем, в т.ч. - складність свого мислення. Причім своєю складністю та аристократичним благородством вони будуть гідними своєї могутності. Для них стане цікавою - завдяки своїй складності, непізнаваності, змінності - середовище їхнього існування - сюрреальність, і стануть очевидними, а тому - підкоряться їхній владі "речі в собі".

Тому втеча у мрію і створення в межах свого мозку якихось штучних поетичних світів стане позбавленим усілякого сенсу. Романтичні світи є приреченими на зникнення, бо їхні фортеці є "хмарами"- спорудами уяви із крапельок /напр., А.Бретон/ завислої вологи.

Ряд провідних ідеологів сюрреалізму проголошує тотожність снів, галюцінацій і реальної дійсності і навіть деяку перевагу реальностей першого виду. Але це не романтичні сни, оскільки навіть світ уяви в сюрреалізмі НАДТО СЕРИ_ОЗНИЙ. Уява проголошується таким самим відбиттям первинної надреальності, як і "чуттєва"дійсність, тому висувається вимога з нею рахуватися з тією ж серйозністю.

Сюрреалізм інтегрував складність і химерність романтичних форм із серйозністю життя - яким воно є.

Сутінки богів закінчуються. Час настати світанкові героїв.

Гра як інформаційний простір.

Е.Берн розробив теорію т.зв. трансакційного аналізу/Берн Э., 1992/. Фрейдівська сфера "Я" уявляється як взаємодія трьох станів -"батьківського", "дорослого" і "дитячого". Причім у процесах спілкування може активізуватися будь-який з цих станів, не обов"язково однаковий для обох комунікантів. Мінімальною одиницею спілкування є трансакція - відповідність комунікативного стимулу і комунікативної реакції. Якщо результат ряду трансакцій є передбачуваним, то такий ряд дослідник називає грою. Від інших видів комунікативних ситуацій її відрізняють /1/приховані мотиви;,/2/наявність виграшу./с.37/.

Поняття гри як центрального елементу людської діяльності виступає в И. Хейзінги./1992, с.18-19/. Гра - це первинний біологічно-психічний елемент, що є "найбільш глибинним" і присутній у дитячій психіці такою ж мірою, як у культурі, мистецтві, науці, - розвиток яких, а також -"привязаність" до гри певного виду великих груп людей неможливо обгрунтувати з раціональної точки зору, доводиться задовольнятись поясненням про "несерйозність", діяльність заради гри, ненасправді, що ,проте, іноді переростає межі серйозності аж до висот прекрасного і священного.

На нашу думку, поняття гри передбачає наявність сценарію, інформаційної програми(згідно якої відбувається її процес) котра задається і-простором. Сценарій - це "світ в собі", внутрішньо замкнута система із власними законами світобудови та цінностями. Грою може бути будь-що - від шахової партії до діяльності ряду наукових установ, її інформаційний світ - це спрощення складнішого середовища поза його межами, виділення обмеженого кола елементів, що ніби тільки і мають сенс, насадження певного ідеалу діяльності або мети існування, що не підлягають обговоренню.

Ігри так захопили людство, що ми практично не здатні від них звільнитись, оскільки залишаючи одну з них, ми потрапляємо до іншої. На нашу думку, людство поділене на більш-менш замкнуті групи, що займаються своїми справами, мають власні системи цінностей і не бажають розуміти та сприймати правила гри іншої групи. Кожна з даних груп прагне зрозуміти світобудову з власної точки зору. В неофіційних контактах між групами помітна рисочка зневаги одне до одного : гуманітаріїв до математиків, фахівців з природничих наук до гуманітаріїв і навпаки. У кількох віршах М.Рильського подібні тертя також знайшли своє вираження /суперечка фізиків і ліриків, де поет не утримується від закиду на адресу "ворожого табору" : "У дні космічної ракети солов"я не в силі зрозуміть !"

Більша частина закидів ,наприклад, з боку природничиків концентрується довкола питання про практичну цінність філологічних наук. Відповіді можна скласифікувати у два типи :

/1/ посилання на прикладну частину галузей своєї дисципліни : у філології - прагматична лінгвістика, лікування мовних афазій, педагогічні розробки, співпраця у галузі штучного інтелекту., тощо. Філософи посилаються на перетворчу роль філософії К.Маркса, котра у свій час мала досить тісний контакт із практикою, хоча більшість представників філософії твердять, що основним завданням їхньої науки є опис дійсності/М.Хайдеггер, 1991/.

/2/ твердження, що предмет науки виходить за вузькі межі прагматики, хоча ,якщо можливе виправдання першим шляхом, то йому надається перевага. Так М.Хайдеггер пише, що "філософія робить із нас дещо, якщо ми нею займаємось" /с.146-147/.

Проте, неупередженому мовознавцеві зрозуміло, що прикладна лінгвістика не є основним розділом цієї науки.Очевидно, аналогічним є стан справ з іншими науками та видами діяльності людини.

Будь-яка гра прагне віднайти "мету в собі", не зважаючи на якусь "зовнішню корисність"цієї мети. Наприклад, у центрі лінгвістики стоїть розгляд рівнів мовної системи та класифікація їх елементів, що надто слабко пов"язується з прагматикою. Це, скоріше, данина правилам деякої "лінгвістичної гри", що створює для мовної реальності штучну, проте довершену і красиву систему, виносячи всі неузгодженості в розряд винятків.

Правила ігор зовсім ігнорують"доцільні" енергетичні затрати, навпаки - вони їхня мета виправдовує будь-які засоби її досягнення. Наприклад, діяльність військової промисловості у XX ст. спочатку мала на меті захистити країну, котра озброювалась від зовнішньої небезпеки. Азарт гри і дух суперництва були настільки великими, що накопичення зброї перетворилось у самоціль і вийшло за межі здорового глузду./відносно потреб оборони/, гра "усвідомила себе" і не бажала більше бути служницею будь-якої іншої діяльності.

Ми вважаємо, що ноосфера є структурованою, у ній функціонує потенційно безмежна кількість своєрідних "ігрових світів", правила і закони у середині яких контролюються і-просторами у свідомості людей.

Чи потрібне розуміння ?

Ми намагалися відшукати шляхи для досягнення розуміння, але чи завжди розуміння між комунікантами є необхідним ? Наскільки доцільною була наша діяльність ?

По-перше, виходячи з того , що предметний світ позбавлений центрального і-простору, ми робимо висновок, що найбільшу реальну вартість мають лише самотні суб"єктивні ментальні простори, що борються між собою, не розуміючи і не бажаючи зрозуміти один одного. В них людина може сприйматися тотожно до речі /згідно правил військових ігор для ментального і-простору всеодно, що

знищувати : техніку, "живу силу" /тобто людей/ чи комунікації і споруди - мета, закладена в і-просторі реалізується в будь-якому випадку. Це відбувається, звичайно, на грунті нерозуміння, непроникнення в інші ментальні простори.

Але, проникнувши шляхом емпатії в межі інформаційного простору якогось персонажа вигаданого твору, людина, котра кілька годин тому без особливих відчуттів скидала бомби, може настільки перейнятися "світом" даного фільму чи роману, що практично дублює у своїй свідомості спектр переживань його героя, її мозок практично функціонуватиме в і-просторі даного художнього тексту, на якийсь час втративши зв"язки зі світом, де він об"єктивно змушений був існувати більшість часу.

Тому ми бачимо, що емпатія не завжди має сенс, - у першому випадку для потреб перемоги над ворогом вона шкідлива. Адже немає сенсу проникати у ментальні і-простори ворога, знаючи, що твій інформаційний простір має не менше значення і важливість, ніж його. У багатьох /якщо не в більшості/ситуацій потрібно рахуватися із власним суб"єктивним самотнім і-простором.

Наприклад, неузгодженість між ілюзіями про об"єктивну мораль та єдиною справжньою реальністю суб"єктивного використана у концепції твору "Калігула" А.Камю /цитується за кн.: А.Камю, 1991/. Злочинцем людина може вважатися у соціумі лише внаслідок нерозуміння її і-простору, оскільки навіть найзапеклішій вбивця може бути виправданим, якщо вдатися до емпатії. Сціпіон, батька якого було страчено за наказом Калігули, прагне вбити ненависну йому людину. Порада Крезонії :"спробуй зрозуміти його, і подальші події змінюють ставлення до тирана. "...Ця людина спить дві години , а решту часу, не можучи спати, блукає галереями палацу... Що думає цей чоловік під час болісних годин від півночі до сходу сонця..." /с.645/. І далі : як вам усім,

що не мають душі, нестерпні ті, в кого вона велика." Сціпіонові і Калігулі палив душу той самий вогонь. Але коли Сціпіон став на бік Калігули, то зустрів зневагу останнього, причім в той самий час, коли Калігула виявляє повагу до Хореа, знаючи, що той замішаний в організації заколоту проти нього.

Розуміти свого ворога не можна, його потрібно знищити, не намагаючись навіть увійти в його і-простір і не витрачати час на "академічний" аналіз чужих інтересів, а звертати увагу на свої власні : Калігула мав власну мету - "створити царство неможливого", але Сціпіона такий захід повинен був цікавити хіба-що академічно, його охоплення ідеалами, що виходять "ззовні", з чужого і-простору, з середовища чужих інтересів виглядає смішно.

Людина повинна діяти, задовольняючи насамперед власні інтереси - лише тоді вона вважатиметься сильною людиною. Потрібно діяти з позиції нерозуміння і пріоритету суб"єктивності власного духу -це, звичайно, стосується лише критичних ситуацій, на зразок тих, що описані в північних оповіданнях Дж.Лондона, де дух самотньої особистості бореться лише за себе і свою честь,-адже боги померли.

Але навіть поза екстремальними періодами в житті дійсну цінність являє собою створення власних могутніх і захищених і-просторів, а, звичайно, не витрата часу на розуміння вже кимось створених - останній процес має сенс лише тоді, коли чужі і-простори використовуються для синтезу власних. Завдання "лише зрозуміти"- легше, але лише люди, сильні інтелектом та волею можуть витримувати процес створення і "тримання на собі"власних світів, оскільки часто створений у межах мозку і-простір вимагає підкорити своїм вимогам увесь спосіб життя - /Ф.Ніцше, Г.Сковорода/

Інтерес як чинник розуміння.

За ознакою своєї релевантності для сприймача, інформація неоднаково розподіляється у його тезаурусі. Деякі факти, і-простори можуть бути розцінені як такі, що становлять більший /або менший/інтерес для того набору ситуацій, в якому доводиться існувати рецепієнтові. Відповідною до цієї "важливості" інформації буде також реакція на різні комунікативні подразники.

Класична традиція виділяє : /1/ активні інтереси - діяльні, спрямовані на заволодіння об"єктом інтересів; /2/ пасивні інтереси - споглядальні, спрямовані лише на сприйняття об"єкту /Общая психология, 1981/. Ми дозволимо собі деталізувати цей розподіл.:

А/ Зовнішній контур - знання, що цікавлять індивіда лише академічно, в основному збігається зі сферою пасивних інтересів.

А"/ Зона потенційних інтересів зовнішнього контуру - об"єкти позбуваються цілковитої байдужості до їхньої долі і потенційно можуть бути переведеними до внутрішнього контуру.

В/ Внутрішній контур - фрейми і окремі слоти /поняття/, що ототожнюються зі свідомістю і за звичайних умов функціонують невіддільно від неї, оцінюються як своєрідний набуток свідомості. Має дві сфери.

В-1/ Екстрасфера - зона "хотіння" - усвідомлення відсутності влади над об"єктом і бажання перевести його в ентрасферу.

В-2/ Ентрасфера - зона повного ототожнення фрейму зі свідомістю й усвідомлення влади над ним. Розрізнення активних інтересів на екстрасферу та інтрасферу зумовлене різницею між "бажанням мати" і страхом втратити". Усе, написане в першій частині роботи про парадокс, стосується лише випадків, коли не парадокс

внутрішнього контуру, оскільки академічні парадокси сприймаються мозком досить спокійно і не загрожують йому катастрофою. Обсяг внутрішнього контуру - це обсяг підкореного людиною світу, тому він повинен підпадати під дію законів людського мислення.

Антропологія чистої свідомості.

З.Фрейд виділяє два основні потяги людської підсвідомості : статевий потяг і страх , що мають два сублімanти - відповідно творча життєва енергія і агресивність. /З.Фрейд, 1992/. Усі ж прояви власне людського в людині вчений зводить до соціально- детермінованого "Супер-его". Але, на нашу думку, сприйнятність людини до мови та культури засвідчує біологічну природу власне людського. Ми можемо виділити наступні "нефрейдівські" потяги підсвідомості :

/1/ Прагнення максимально розширити інтрасферу - феномен волі, в т.ч., - волі до влади /Ф.Ніцше/ - над всесвітом, самим собою, прагнення до державної чи адміністративної /навіть мінімальної/ влади , загарбання території, підкорення космосу, збагачення - іноді - несумірно зі своїми потребами, а також - влада над часом /любов до вічності - Ф. Ніцше./ Вперше воля була поставлена у центр філософії А.Шопенгауером /А.Шопенгауер, 1992/. Це також прагнення до експансії у світ, те, за чим плавали сотні вітрильників у пошуках нових земель і за чим сьогодні, приносячи величезні збитки державам, летять у простір станції та супутники - іноді з посланнями до інших цивілізацій, котрі навряд чи коли дійдуть за призначенням.

/2/ Прагнення логічно впорядкувати світ у межах інтрасфери. У психології явище цього ряду називається раціоналізацією /це внесення порядку в деякі розрізнені явища / нам вдається внести логічно-математичну закономірність навіть у майже будь-який

номер на зустрічному автомобілі. Кожна людина прагне знайти логічне обгрунтування своїх вчинків і жоден злочинець - від Калігули до Раскольнікова Ф.Достоєвського - не здатен чинити зла, не виправдовуючи раціонально свою діяльність. У нормальних станах психіки зла не існує, оскільки зло - це хаос в інформації, котрого не витримує підсвідомість людини. Іноді, якщо раціонального виходу із катастрофічного і-простору не знайдено, докори сумління /констатація підсвідомістю парадоксу/ можуть привести до самогубства або божевілля.

Діяльність свідомості можна описати наступним чином. Екстрасфера прагне будь-що розширитись - підкорити факти із зовнішнього контуру. Первісна свідомість поглинає все нові і нові факти, починаючи розглядати їх невіддільно від себе. Загроза втрати будь-якого з них зумовлює спрямованість всього свідомісного комплексу на його захист. Другий потяг підсвідомості - раціональність - логічно впорядковує факти у межах інтрасфери. Якщо ж з його точки зору введений факт загрожує руйнуванням цілої картини світу, утвореної ним у межах інтрасфери, факт безжально виводиться поза межі внутрішнього контуру.- змінюється орієнтація у визначені мети.

Вічна боротьба експансії у простір із раціоналізацією цього простору є основним стимулом до діяльності людського інтелекту.

Висновки.

Розуміння можливе за двох умов : /1/ якщо співпадають і-простори транслятора та рецепієнта; міра співпадіння визначає повноту розуміння. /2/ якщо і-простори займають однакове місце у сферах інтересів комунікантів.

Якість і-простору залежить від того, хто його створював, але релевантність закладеної до нього інформації детермінується зовнішніми чинниками.

Розуміння потрібне як процес, що передує створенню власного і-простору /відштовхування від інформації попередників, щоб спричиняти її дальший прогрес/.

~~Але~~ Розуміння є також до деякої міри втрата власної індивідуальності /перевантаження до своєї свідомості змісту іншого мозку, тому воно не може бути самоціллю. /Таким воно є в романтичному мисленні, але несприйнятне для епохи сюрреалізму/. Сильна волею та інтелектом людина повинна творити свій світ, а не лише переймати ся чиїмось.

Сучасний соціум / і в тому числі - наукове середовище - це сукупність нерозуміючих одне одного істот або,в кращому разі,- груп, зайнятих власними іграми. "Кола," де діє розуміння є надто вузькими.

І навіть майбутні сторіччя, де ми одержимо можливість творити реальні світи силою свого мозку, де свідомість зможе стати надсвідомістю, здобуде вічність,- очевидно, не відкинуть проблеми розуміння, оскільки не буде знищеною людська цікавість.

Мета розвитку - в реалізації настанови на експансію, волі до влади - підкорення нових структур у просторі і часі, а отже - забезпечення вічності інтелекту. Хоча екзистенціальний абсурд жорстокий, але іноді мрію можливо перетворити

на дійсність. Це потрібно пам"ятати навіть пишучи книжки з філософії /закид на адресу екзистенціалізму/.

Людина епохи сюрреалізму, навіть безглуздо гинучи під ударами невдячної зграї мізерних людей, котрих вона рятувала від прірви, куди вони прямують,- просто посміхнеться їм в обличчя. Її нащадки будуть кращими - вони зрозуміють ту посмішку.

Список використаної літератури.

1. Бабич Б. Психологічні основи сприйняття естетичного об"єкту // Лінгвістика і філософія,- К., 1992.- с. 14-19.

2.Бабич Б., Бабич В. Моделі українських та англо-американських текстів модерністичного спрямування// Проблеми контрастивної лінгвістики. Тези міжвузівської наукової конференції.-Кіровоград, 1993.- с.10-11.

3. Балли, Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка,- М.,1955.

4.Берн Э. Игры, в которые играют люди. Люди, которые играют в игры.- СПб.:Лениздат,1992.-400 с.

5. Боревы Ю. Художественные направления в искусстве XX века.- К.,1986.-134с.

6. Блум Ю.Ф, Лейзерсон А.,Хофстер Д. Мозг, разум, поведение.- М.,Мир, 1988.- 248с.

7.Бургин М. Системний підхід до поняття часу//Філософська і соціологічна думка, № 9, 1992р..-с.160.

8. Бычко И. Познание и свобода. М., Политиздат, 1969.-215с.

9. Васильев С. Философский анализ гипотезы лингвистической относительности.- К.Наук. думка, 1974.-135 с.

10. Васильев С. Синтез смысла при сознании и понимании текста.-К.Наук.думка, 1988.- 239 с.

11. Величковский . Когнитивная наука и психологические проблемы изучения интеллекта //Компьютеры и познание.Очерки по когитологии. -М. Наука, 1990.-с.6.

12. Х.Г.Гадамер. Истина и метод : основы философской герменевтики. - М.Прогресс,1988.

13. Голицын Г.А,Петров В.М. Гармония и алгебра живого. М.Знание, 1990.- 128 с.

14. В.фон Гумбольдт . Язык и философия культуры. М. Прогресс, 1985.-450 с.

15. Гусев С., Тульчинский Г. Проблемма понимания в философии.- М.Политиздат,1985.-192 с.

16. Т.А. ванДейк, В.Кинч. Стратегии понимания связного текста// Новое в зарубежной лингвистике. Вып . XXIII.- М.Прогресс,1988.- с.153-211.

17. Ф.Джонсон-Лерд .Процедурная семантика и психология значения// Нов. в заруб. лингвистике,Вып. 23,-М.Прогресс,1988,- с.234-258.

18. Жинкин Н. Механизм речи. -М.,Изд-ва Акад. пед. наук,1958.- 370 с.

19. Жинкин Н. Речь как проводник информации. М.Наука,1982,-159 с.

20. Каган М.С. Человеческая деятельность.- М. Политиздат.1974,- 328 с.

21. Камю А. Сторонній. Чума.Падіння.-К. Дніпро, 1991.- 655 с.

22. Кандрашина Е.Ю., Литвинцева Л.В, Поспелов Д.А. Представление знаний о времени и пространстве в интеллектуальных системах.- М. Наука,1988.-328 с.

23. Кликс Ф. Пробуждающееся мышление. История развития человеческого интеллекта. - К. Вища школа, 1985.- 296 с.

24. Кузнецов А.М. От компонентного анализа к компонентному синтезу. М. Наука, 1986.-125с.

25. Дж.Лакофф. Мышление в зеркале классификаторов // Нов. в зарубежн. лингвистике. Вып.23,-М.Прогресс,1988. с.12 - 51.

26. Минский М. Фреймы для представления знаний. М. Энергия,1979.

27. Минский М. Остроумие и его отношение к бессознательному // Нов. в зарубежн. лингвистике.Вып.23,- М. Прогресс,1988,- с.281-309.

28. Моделирование языковой деятельности в интеллектуальных системах.-М.Наука, 1987.-279 с.

29. Молчанов В.И. Парадигмы сознания и структуры опыта// Логос, №3,-М.,1992.

30. Ницше Ф. Сочинения в 2-х т..-М.Мысль,1990.

31. Нишанов В.К. Феномен понимания : когнитивный анализ.Фрунзе, Клим, 1990.-228 с.

31. Общая психология. Под ред. В.В.Богословского.-М. Просвещение, 1981,- 383 с.

32. Платонов К.И. Слово как физиологический и лечебный фактор.- М.Медгиз.- 1962.-532 с.

33. Попович М.В. Понимание как логико-гносеологическая проблема.- К. Наук. думка, 1982.

34. Постовалова В.И.Язык как деятельность. Опыт интерпретации концепции В.Гумбольдта. М.,1982.-222 с.

35. Психолингвистические исследования значения слова и понимания текста.- Калинин, 1988.-166 с.

36. Семчинський С.В. Загальне мовознавство.- К.Вища шк.,1988.- 328 с.

37.Стернин И.А. Лексическое значение слова в речи. Воронеж, 1985,- 171 с.

38.Толковый словарь по искусственному интеллекту.- М. Радио и связь,1992.- 256 с.

39. Филатов В.П. Парадоксы эмпатии// Загадка человеческого понимания.-М. Политиздат, 1991.-352с.

40. Филлимор Ч. Фреймы и семантика понимания //Нов. в зарубежн. лингвистике.Вып.23,-М. Прогресс, 1988.- с.52-92.

41. Философия.Логика. Язык. -М.,Прогресс, 1987.- 331 с.

42 Фрейд З. Психология бессознательного.-М.Просвещение, 1990, 448 с.

43.Фрейд З. Психоанализ. Религия. Культура.- М. Ренессанс, 1991.- 296 с.

44. Хайдеггер М.Разговор на проселочной дороге.- М.Высш.шк., 1991.- 192.

45. Хайдеггер М. Искусство и пространство //Самосознание европейской культуры XX в.-М. Политиздат, 1991.-366 с.

46. Хейзинга И. Homo ludens. В тени завтрашнего дня.-М. Прогресс, 1992.-464 с.

47. Шопенгауер А. Избранные произведения.- М.Просвещение, 1992.- 479 с.

48. Т.Шперберг, Д.Уилсон. Релевантность. //Нов.в зарубежной лингвистике, Вып 23. М. Прогресс, 1988.- с. 212 - 233.

49. Войскунский А.Е. Я говорю, мы говорим... Очерки о человеческом общении.- М.Знание, 1990. - 240 с.

50. Ладр Р. Лингвистика поверх границ культур.//Нов. в зарубежн. лингвистике, Вып. 25, М.Прогресс, 1989.-с. 32-62.

51. Louis B. Salomon. Semantics and common sense. Holt, Rinehart and Winston Inc., 1966. - 120p.

52. Янков, Мнтрю. Материя и информация. М. Прогресс, 1979. - 334с.